

ЖІНКА В ІСЛАМІ ТА ІУДЕО-ХРИСТІЯНСЬКОМУ СВІТІ (МІФИ І РЕАЛЬНІСТЬ)

المرأة في الإسلام والمرأة في العقيدة اليهودية والمسيحية بين الأسطورة
والحقيقة - باللغة الأوكرانية

Шеріф Абд аль-Азим

*Доктор філософії Королівського університету,
Кінгстон, Канада.*

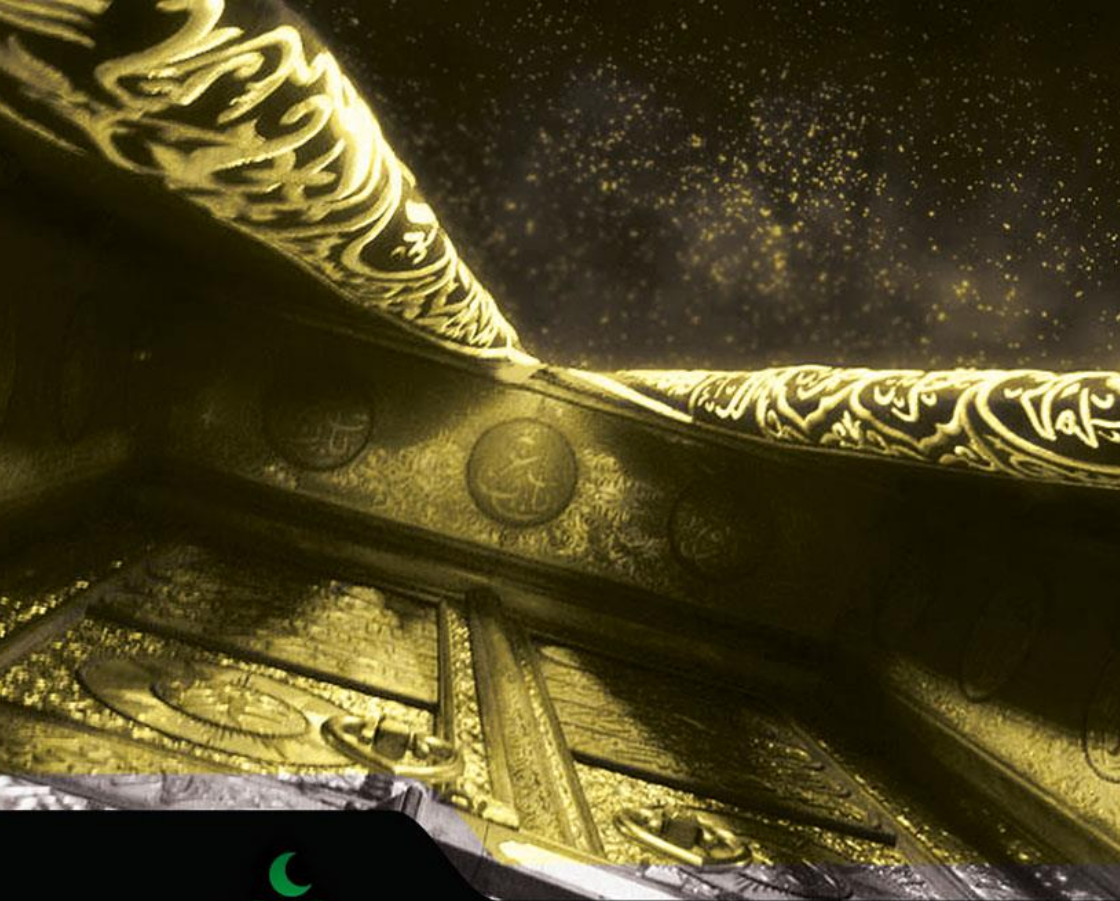
Переклад та адаптація українського тексту

**EUROPEAN ISLAMIC RESEARCH CENTER
(EIRC)**

المركز الأوروبي للدراسات الإسلامية

www.islamland.com

ISLAMILAND

GROW GOODNESS BY YOUR HAND

EXPLORE ISLAM IN ALL LANGUAGES

WWW.ISLAMLAND.COM

З іменем Аллаха Милостивого, Милосердного!

Уся хвала належить Аллаху, Господу світів; Єдиному, Хто тримає землі й небеса, Володареві всього створеного, Який відправляв посланців (мир їм усім) до розумних створінь, аби направити їх і роз'яснити закони релігії очевидними знаменнями та безсумнівними доказами. Я славлю Господа за всі даровані щедроти. Прошу Його проявляти милість і великодушність до своїх рабів. Свідчу, що немає божества, гідного поклоніння, окрім Аллаха, у Якого немає рівних. Він Єдиний, Хто підкоряє, Щедрий, Прощаючий. Я також свідчу, що наш поводитир Мухаммад – Його раб і Посланець, улюбленець і найкращий із створінь. Він був пошанований Преславним Кораном, безсмертним і незламним дивом усіх часів. Він прийшов з благословенною Сунною, яка вказує прямий шлях тим, хто його шукає. Наший Пророк Мухаммад вирізнявся майстерністю красномовства і лаконічністю, скромністю і невимушеністю у справах релігії.

Нехай Аллах дарує мир і благословення йому, усім пророкам і посланцям, їхнім сім'ям та решті віруючих.

Вступ

П'ять років тому, в газеті "Торонто Стар" від 3 липня 1990 року я прочитав статтю під назвою "Іслам – не єдина релігія з патріархальною доктриною", написану Гвін Дайером. У статті описувалися бурхливі дебати, які виникли на одній конференції, присвяченій темі жінки і влади, що проходила в Монреалі. Шквал обурення викликав виступ відомої єгипетської феміністки, доктора Наваль Саадаві, яка в своєму некоректному, з політичної точки зору, виступі заявила: "Найбільш жорсткі форми обмеження жінок в їх правах можна знайти, перш за все, в старозавітній іудейській традиції, потім в християнстві і лише в останню чергу в Корані. Патріархальними є всі релігії, оскільки вони виникли на основі застарілих суспільних порядків. Використання жіночого покривала не є суто ісламською практикою, однак древньою культурною спадщиною, аналогічною у всіх споріднених релігійних традиціях". Учасниці конференції не могли спокійно сприймати порівняння їх релігійних систем з Ісламом.

Доктору Саадаві довелося витримати потужний натиск критики. "Коментарі доктора Саадаві неприйнятні. В них простежується брак розуміння систем віросповідань інших народів", – заявила Берніс Дюбуа з "Всесвітнього руху матерів". "Я протестую, – відреагувала ведуча ізраїльського жіночого радіомовлення Аліс Шалва. – Іудейська традиція не знає жіночого покривала". Ця робота зобов'язана своїм походженням саме подібного роду гарячим протестам і жорсткій західній тенденції звинувачувати Іслам в збереженні традицій, які є невід'ємною складовою культурної спадщини Заходу. "Іудейські і християнські феміністки не збиралися сидіти і

слухати, коли про них говорять так само, як про нещасних мусульманок", – писала Гвін Дайер.

Мене не здивувало, що учасники конференції мали настільки негативні уявлення про Іслам, особливо в питаннях, які стосуються становища жінок. На Заході Іслам вважається символом жорсткої субординації жінки по відношенню до чоловіка. Для того, щоб зрозуміти, наскільки сильною є переконаність в цьому, досить відзначити, що міністр освіти Франції – батьківщини Вольтера – відносно недавно видав указ, щоб мусульманок в покривалах не пускали до школи!¹ Молодих мусульманок з хусткою на голові дискримінували в їх праві на освіту, в той час як католики вільно носять на грудях розп'яття, а учні іудейського віросповідання – зірку Давида.

Сцени сутичок молодих мусульманок з французькими поліцейськими, які перешкоджали їх відвідуванню вищих навчальних закладів, незабутні. Вони воскресили в пам'яті 1962 рік. Тоді в Алабамі мали місце подібні ж потворні сцени, і поліція стояла біля воріт школи, перешкоджаючи чорношкірим студентам увійти в школу Гвернор Джордж Валлас. Різниця полягала лише в тому, що чорношкірим учням тоді співчувала величезна кількість людей в США і в усьому світі. Президент Кеннеді послав Національну гвардію на знак їх підтримки. Мусульманки ж не отримали ніякої підтримки з боку суспільства. Їм не поспівчував ніхто, ні в самій Франції, ні за її межами.

Причиною цьому послужило широко розповсюджене нерозуміння ісламу і страх перед будь-яким проявом ісламського фактору в сучасному світі.

¹ The Globe and Mail, Oct. 4, 1994.

Під час самої конференції мене найбільше зацікавило одне: чи підтверджуються фактами твердження Саадаві і чи праві її опоненти? Іншими словами, чи поєднані три традиції - ісламська, іудейська і християнська – єдиним поглядом на становище жінки або, навпаки, вони в цьому питанні розходяться? Чи можна стверджувати, що в іудаїзмі і християнстві становище жінки краще, ніж в Ісламі? І в чому таїться істина? Знайти відповіді на такі складні питання нелегко. Перша трудність полягає в тому, щоб зайняти ясну і об'єктивну позицію, або, принаймні, зробити для цього все можливе, бо цьому вчить Іслам.

Коран наставляє мусульманина бути правдивим, навіть якщо це комусь не дуже подобається:

“І коли ви щось говорите, будьте справедливі, навіть якщо йдеться про вашого родича!” (Коран, 6:152)

“О ви, які увірували! Тримайтесь справедливості, коли будете ви свідками перед Аллахом, навіть якщо це свідчення буде проти вас самих, ваших батьків чи родичів. Буде це багатий чи бідний, їхня справа належить Аллаху”. (Коран, 4:135)

Інша складність – об'ємність предмету. Так, протягом кількох останніх років, я провів багато часу за читанням Біблії, Релігійної енциклопедії та Енциклопедії Іудаїзму в пошуках відповіді на своє питання. Я також прочитав книги, присвячені становищу жінки в різних релігійних традиціях, написані вченими, критиками і апологетами цих релігійних систем. Деякі розділи мого дослідження містять важливі знахідки, однак я не претендую на повноту дослідження. Це вище від моїх скромних можливостей. Все, що я можу сказати: в цій скромній праці і я лише намагався наблизитися до коранічного ідеалу справедливості.

У вступі хочеться зазначити, що я не ставив собі за мету приниження іудаїзму або християнства. Ніхто не може називати себе мусульманином, поки не визнає Мойсея чи Ісуса (мир їм) як великих пророків Єдиного Бога. Моя ж мета полягає в тому, щоб захистити Іслам і зробити свій внесок в торжество останнього і істинного Послання Всевишнього людству. Я також хотів би наголосити, що мої судження ґрунтуються виключно на Божественній Доктрині.

Таким чином, мої відкриття здебільшого демонструють, що становище жінки в трьох релігіях, виходячи з їх основних джерел, істотно відрізняються від того, що ми можемо спостерігати в життєвій практиці послідовників цих релігій. Тому я спирався, в більшості випадків, на докази, взяті з Корану, висловлювань Пророка Мухаммада (мир йому та благословення Аллаха), з Біблії, Талмуду, промов найбільш впливових отців Церкви, чий погляд істотно сприяли формуванню і становленню християнства.

Інтерес до цих джерел пояснюється тим, що розуміння та висновки про релігію не можна будувати, виходячи зі спостереження за поведінкою окремих її послідовників, оскільки воно не дає про неї правильного уявлення. Одні плутають релігію з культурою, інші навіть не здогадуються про написане у релігійних книгах, а треті взагалі не замислюються над подібними речами.

Гріх Єви

Усі три релігії сходяться на думці з приводу однієї суттєвої істини: обидва – чоловік і жінка є творіннями Бога, Творця всього Всесвіту. Однак, розбіжності починаються, коли мова заходить про створення першого чоловіка – Адама, і першої жінки – Єви. Юдейсько-християнська концепція створення Адама і Єви детально описується у Книзі Буття (2:4-3:24). Бог застеріг обох від куштування плодів забороненого дерева. Та зрадливий змії спокусив Єву посмакувати плодами, а вона, відповідно, пригостила і свого чоловіка Адама.

Коли ж Господь дорікнув Адаму за скоєне, той почав звинувачувати у всьому Єву:

"Це жінка, яку ти мені дав, це вона дала мені плід з дерева, тому я їв. До жінки Бог тоді сказав: "Я зроблю так, що вагітність приноситиме тобі сильний біль і ти будеш народжувати в муках; ти прагнутимеш бути зі своїм чоловіком, а він пануватиме над тобою". Адаму ж він сказав: "За те, що ти послухався голосу дружини і з'їв плід з дерева, про яке я наказав... проклята через тебе земля. Усі дні свого життя ти важко працюватимеш на ній, щоб мати їжу".

Ісламська концепція, яка стосується першого творіння зустрічається у кількох місцях Корану:

"О Адаме! Живи разом зі своєю дружиною в раю. Їжте, звідки побажаєте, але не наближайтеся до цього дерева, а то будете нечестивцями! Шайтан почав намовляти їх, щоб відкрити їм наготу їхню, якої вони не помічали. Він сказав: "Ваш Господь заборонив вам це дерево для того, щоб ви не стали ангелами й

безсмертними!” Він поклявся їм обом: “Я для вас добрий поради́ник!” Він вивів їх звідти, спокусивши. А коли вони скуштували з того дерева, то відкрилася їм нагота їхня й почали вони прикривати її райським листям. Тоді Господь їхній покликав їх: “Хіба Я не заборонив вам їсти з цього дерева й хіба не казав вам, що шайтан для вас – справжній ворог?” Вони відповіли: “Господи наш! Ми були несправедливі самі до себе! Якщо Ти не простиш нас і не змилуєшся над нами, ми неодмінно зазнаємо втрат!” (Коран, 7:19-23)

Порівнюючи дві історії створення, нам відкриваються істотно важливі відмінності між ними. Так, Коран, на противагу Біблії, покладає однакову провину як на Адама, так і Єву за скоєний гріх. Ніде в Корані ви не знайдете навіть легенького натяку на те, що Єва спокусила Адама скуштувати плодів з дерева чи вона вкусила плоди першою. Єва не названа ні спокусницею, ні звабницею, ні ошуканкою. Більше того, болі, які спіткають жінку під час вагітності, не мають жодного відношення до покарання. Згідно Корану, ніхто не понесе тягаря іншого за скоєну провину. Адам і Єва звершили гріх і попросили за прощення у Господа, і Він дарував їм прощення.

Успадкування гріха Єви

Біблійний образ Єви як спокусниці справив украй негативний вплив на жінку в іудео-християнській традиції. Вважалося, що усі жінки успадкували від їхньої праматері Єви і гріх, і підступність. Тому вони не заслуговують довіри, є морально низькими і слабкими. Менструація, вагітність і пологи – покарання проклятої жіночої половини за вічний гріх. Аби оцінити увесь згубний вплив, який справив образ біблійної Єви на її нащадків, слід розглянути найвпливовіші і найважливіші джерела юдеїв та християнів усіх часів.

Давайте почнемо зі Старого Завіту і розглянемо уривок з так званої “книги мудрості”, у якій читаємо:

“Тоді я збагнув, що гіркішою за смерть є та жінка, яка подібна до мисливських тенет, чиє серце — мов невід, а руки — мов кайдани. Той, хто догоджає правдивому Богу, від неї втече, а грішника вона впіймає. «Ось що я зрозумів,— говорить наставник. — Аби дійти висновку, я дослідив одну річ за іншою, але не знайшов того, чого я постійно шукав. Серед тисячі людей я знайшов одного чоловіка, але жінки серед них не знайшов” (Екклезіяста, 7:26-28).

В іншій частині юдейської літератури, яка зустрічається в католицькій Біблії, читаємо наступне:

“Не існую такого гріха який можна було б порівняти з гріхом жінки. За будь яким гріхом стоїть жінка. І через жінку ми всі загинемо.” (Екклезіяста 25:19, 24).

Юдейський талмудист перерахував дев'ять проклять, покладених на жінку унаслідок гріхопадіння:

*“На жінок Він наслав дев'ять проклять і смерть: тягар від менструації і крові цнотливості; біль у період вагітності; страждання під час пологів; складність виховання дітей; її голова вкрита, як у часи жалоби; вона проколює вуха, немов раба чи служниця, яка догоджає своєму господареві; від неї не приймають свідчення...а потім настає смерть”.*¹

По сьогоднішній день юдеї-ортодокси у своїй щоденній ранковій молитві проголошують:

“Слава Господу, Володареві Всесвіту, Який не створив мене жінкою”.

Жінки ж, навпаки, щоранку дякують Господа, Який *“...створив мене з Волі Своєї”.*²

Інша молитва зустрічається в багатьох іудейських книгах:

*“Хвала Господу, Який створив мене євреєм. Слава Всевишньому, що не створив мене жінкою. Хвала Господу, що Він не створив мене невігласом”.*³

¹ Леонард Ж. Свідлер. Жінка в іудаїзмі: її положення на етапах розвитку іудаїзму.: Скеекров прес, 1976. – 115 с. (Leonard J. Swidler, Women in Judaism: the Status of Women in Formative Judaism (Metuchen, N.J.: Scarecrow Press, 1976) p. 115.)

² Тена Кенда. Спогади молодого ортодокса від Сусанни Хешель.: Нью Йорк, 1983. – 96-97 с. (Thena Kendath, "Memories of an Orthodox youth" in Susannah Heschel, ed. On being a Jewish Feminist (New York: Schocken Books, 1983), pp. 96-97.)

³ Свідлер. – 80-81 с. (Swidler, op. cit., pp. 80-81.)

Єва відіграла набагато важливішу роль у християнстві, аніж в іудаїзмі. Її гріх став центральним елементом у християнському віровченні, адже місія Ісуса Христа на землі тримається на непокорі Єви своєму Господу: вона скоїла гріх, а потім спокусила чоловіка унаслідувати її приклад. Тому, Бог вигнав обох з раю, і земля стала проклятою через них. Вони передали тягар гріха, який не був прощений Господом, усім своїм потомкам, таким чином, кожен смертний народжується грішним. Господь, аби очистити людство від “первородного гріха” змушений був розіп’яти Ісуса, який вважається Сином Бога, на хресті. Отож, Єва несе відповідальність за власну провину, гріх свого чоловіка, первородний гріх людства і за смерть Сина Божого. Іншими словами, жінка, яка допустилася власної помилки, спричинила гріхопадіння всього людства.¹ А яке ж положення у її доньок? Вони так само грішні, як і їх праматір, і заслуговують однакового ставлення. Послухаємо різке висловлювання Святого Павла у Новому Завіті:

“Нехай жінка вчиться мовчки, з повною покорою. Я не дозволяю жінці навчати чи мати владу над чоловіком, їй треба мовчати” (1 Тимофія, 2:11-14).

Найбільш злісним атакам піддавав жінок Святий Тертуліан: *«Чи знаєте ви, що кожна з вас – Єва? Вирок Бога вашій статі діє і зараз, покарання за гріх має тривати. Ви – ворота диявола, ви – відкривачі забороненого дерева, ви першими зрадили закон Божий, ви –*

¹ Роузмері Р. Реутер. Християнство. Арвінд Шарма. Жінки у світових релігіях.: Нью Йорк, 1987. – 209 с. (Rosemary R. Ruether, "Christianity", in Arvind Sharma, ed., Women in World Religions (Albany: State University of New York Press, 1987) p. 209.)

та, яка переконала чоловіка, атакувати якого дияволу не вистачило хоробрості. Ви так легко зруйнували подобу Бога – чоловіка. Через вашу зраду навіть син Божий повинен був померти».

Блаженний Августин був відданий письменній спадщині своїх попередників, він писав другу: *“Дружина і матір між собою не відрізняються...У кожній із них таїться Єва-спокусниця, якої слід остерігатись...Я все ще не можу збагнути, яку користь жінка може принести чоловікові, якщо не брати до уваги їх спроможність виношувати потомство”.*

Століттями пізніше, Святий Фома Аквінський все ще називав жінку неповноцінною: *“З точки зору своєї індивідуальної природи, жінка недосконала і невдала; активна сила чоловічого сім'я спрямована на відтворення досконалої подоби чоловічого роду, і тому, коли народжується жінка, то це пов'язано або з якоюсь вадою активної сили або матерії, чи навіть із впливом зовнішніх чинників”.*

Зрештою, відомий реформатор Мартін Лютер не вбачав жодного блага від жінки, окрім народження максимальної кількості дітей, попри біль і страждання: *“Неважливо, що вони виснажені і їх застала смерть. Нехай помирають під час пологів, бо це їх єдина місія”.*

Через образ Єви-спокусниці, який пропонує нам Книга Буття, жінок знеславляють знову і знову. Іншими словами, юдейсько-християнське віровчення наскрізь отруєне вірою у грішну природу Єви та її потомство. Якщо ми зосередимо увагу на тому, що говорить Коран про прекрасну половину, то зрозуміємо, що концепція жінки в ісламі кардинально відрізняється від її положення в іудео-християнському світі. Нехай Коран говорить за себе:

“Воістину, для відданих (Аллаху) – чоловіків і жінок, для віруючих – чоловіків і жінок, для смиренних – чоловіків і жінок, для правдивих – чоловіків і жінок, для терплячих – чоловіків і жінок, для покірних – чоловіків і жінок, для тих, які тримають піст – чоловіків і жінок, для тих, які закривають свою наготу – чоловіків і жінок, для тих, які часто згадують Аллаха – чоловіків і жінок, - усім Аллах приготував прощення та велику нагороду!” (Коран 33:35)

“Віруючі чоловіки та жінки – приятелі одні одним; вони закликають до заохочуваного та забороняють відразу, звершують молитву, дають закят, коряться Аллаху та Його Посланцю. Аллах змилюється над ними. Воістину, Аллах – Всемогутній, Мудрий!” (Коран 9:71)

“І відповів їм Господь їхній: “Я не зроблю марними ваших вчинків – ні вчинків чоловіків, ні вчинків жінок” (Коран 3:195).

“Хто чинитиме зло, отримає таку саму відплату. А хто чинитиме добро – чоловік чи жінка – і буде віруючим, той увійде до раю. Вони матимуть там свій наділ без відплати!” (Коран 40:40)

“Чоловікам і жінкам, які робили добро й були віруючими, Ми неодмінно даруємо прекрасне життя. І Ми неодмінно винагородимо їх за те найкраще, що вони робили!” (Коран 16:97)

Зрозуміло, що Коран не проводить жодних паралелей між жінкою і чоловіком. Вони – творіння Господа; їх найвеличніша мета на землі полягає у поклонінні Творцеві, звершенні добрих справ та уникненні мерзенного, а в День Суду їх однаково запитають. Коран ніколи не згадує, що жінка є воротами диявола чи вона, за своєю природою, - ошуканка, як і не зазначає він, що чоловік – образ Бога;

жінки та чоловіки – Його творіння і нічого більше. Місія жінки на землі не обмежується лише народженням дітей. Від неї вимагається звершення так само багато добрих справ, як і від чоловіка. Коран не каже, що праведних жінок ніколи не існувало. Навпаки, він закликає усіх віруючих – жінок та чоловіків, слідувати прикладу таких достойних і благочестивих жінок як Діва Марія і дружина Фараона:

“І навів Аллах приклад тих, які увірували-дружину Фірауна, коли сказала вона: “Господи! Зведи мені біля Тебе дім у раю! І врятуй мене від Фірауна та вчинків його! І врятуй мене від народу неправедного!” І Мар’ям, доньку Імрана, яка зберегла цноту лона свого, тож вдихнули Ми в нього від Духа Нашого; сприйняла за істину вони слова Господа її та Писання Його, і була вона з-посеред покірних” (Коран 66:11-12).

Ті, які соромляться своїх доньок...

Дійсно, існує суттєва різниця в усвідомленні становища жінки від самого факту її народження в Біблії і Корані. Наприклад, Біблія говорить, що в разі народження дівчинки, період очищення жінки триває вдвічі довше, ніж при народженні хлопчика:

“Передай ізраїльтянам такий наказ: “Якщо жінка завагітніє і народить хлопчика, то буде нечистою сім днів. Вона буде нечистою, як і тоді, коли в неї менструація. На восьмий день хлопчику обріжуть крайню плоть. А жінка буде очищатися від крові ще 33 дні. Вона не повинна торкатися нічого святого і не повинна входити у святе місце, поки не закінчатся дні її очищення. Якщо жінка народить дівчинку, то буде нечистою 14 днів. Жінка буде нечистою, як і тоді, коли в неї менструація. Вона буде очищатися від крові ще 66 днів” (Левіт, 12:2-5).

Католицька Біблія ясно висловлює це:

“Народження дівчинки – втрата” (Екклезіяста, 22:3).

Порівняно із шокуючим висловом, народженню хлопчика підноситься особлива хвала:

“Чоловікові, який виховав сина, заздрять вороги” (Екклезіяста, 30:3).

Юдейські вчителі вважають, що чоловік зобов'язаний продовжувати націю, обзаводячись потомством. У той же час вони не приховують, що перевага віддається нащадкам чоловічої статі:

"Блаженні ті, у кого діти чоловічої статі, і скорбота тим, у кого вони жіночої статі".

"Народиться хлопчик – загальні веселощі, народиться дівчинка - печаль". "Коли народжується хлопчик – запанував мир ... Коли народжується дівчинка – нічого не відбувається".

Дівчинка вважається тягарем, потенційним джерелом ганьби для її батька:

"У тебе вперта дочка. Пильнуй за нею уважніше, інакше станеш посміховиськом для ворогів, об'єктом міських пліток і накличеш на себе осуд суспільства" (Екклезіаста, 42:11).

"Тримай вперту дочку під контролем, інакше вона зловживатиме твоєю довірою. Дивись уважніше в її безсоромні очі і не дивуйся, якщо вона обдурить твою довіру" (Екклесіаста, 26:10-11).

Ставлення до жінки як джерела лихого призвело арабів-язичників до того, що у них запанувала практика вбивства новонароджених дівчаток. Коран жорстко засуджує цей огидний звичай:

"Коли когось із них сповіщають про доньку, то його обличчя стає чорним, він тамує гнів і ховається від людей через лиху звістку. Залишити її з ганьбою чи закопати живцем у землю? Яке ж зле рішення їхнє!" (Коран, 16:58-59)

Ця злочинна практика не припинилася б в Аравії, якби не була зупинена силою коранічного слова. (Коран 16:59, 43:17, 81: 8-9). Більш того, Коран не проводить відмінностей між народженням дівчинки чи хлопчика. На відміну від Біблії, він вважає народження дівчинки даром і

благословенням Всевишнього, таким же, як і народження хлопчика.

У Корані народження дівчинки як божественного дару згадується навіть першим:

“Аллаху належить влада над небесами й землею; Він створює, що побажає! Він дарує дівчинку, кому побажає, і дарує хлопчика, кому побажає” (Коран, 42:49).

Для того, щоб остаточно знищити сліди звичаю умертвіння немовлят жіночої статі, які народжуються у мусульманському суспільстві, Пророк (мир йому) пообіцяв тим, у кого народжуватимуться доньки, велику винагороду за гідне ставлення до них:

"Тому, хто виховає дочок і буде по-доброму ставитися до них, вони стануть захисницями його від пекельного вогню".¹

"Той, хто виховає двох дівчаток до їх повноліття, в Судний День буде зі мною поруч".²

¹ Бухарі і Муслім.

² Муслім.

Освіта жінок

Різниця між положенням жінки у Біблії та Корані не обмежується лише новонародженими, вона простягається куди далі. Давайте порівняємо їх ставлення до представниць жіноцтва, котрі бажають вивчати свою релігію. Серцем іудаїзму є Тора. Талмуд голосить: *“...жінки позбавлені права вивчати Тору”*. Деякі юдейські рабини переконливо запевняють: *“Нехай слово Тори краще знищить вогонь, аніж воно потрапить у руки жінки”*. *“Кожен, хто навчає свою доньку Торі, подібний до того, хто виховав у ній безсоромність”*.¹

Позицію Павла, виражену у Новому Завіті, теж не можна назвати оптимістичною:

“Нехай жінки мовчать у зборі, бо їм не дозволяється говорити. Хай вони виявляють покору, як і вчить Закон. Якщо вони хочуть про щось дізнатися, нехай розпитують своїх чоловіків удома, бо для жінки ганьба говорити до збору” (1 Коринфян 14:34-35).

Як жінка може вчитися, коли у неї забрали право говорити? Як вона може інтелектуально розвиватись, якщо вона змушена повністю підкорятись? Як вона може розширювати межі свого світосприйняття, коли її єдиним джерелом інформації є чоловік?

Зараз, заради справедливості, ми повинні запитати: чи відрізняється позиція Корану у цьому питанні? Коротенька

¹ Деніз Л. Кермоді. Арвінд Шарма. Іудаїзм. – 197 с. (Denise L. Carmody, "Judaism", in Arvind Sharma, ed., op. cit., p. 197.)

історія, яка розповідається у Благородному Корані, повністю віддзеркалює його ставлення.

Аус образився на свою дружину Хаулу і у спалаху гніву промовив: *“Ти мені, наче хребет моєї матері”*. За язичницьким звичаєм, у арабів ці слова означали розлучення, які звільняли чоловіка від будь-яких подружніх обов’язків, та не давали права жінці залишати оселю її чоловіка чи виходити заміж за когось іншого. Почувши сказане, Хаулу опинилася у жалюгідному становищі. Тоді жінка попрямувала до Посланця (мир йому і благословення Аллаха), аби захисти себе і вирішити ситуацію, яка склалась. Пророк сказав, що їй залишається виявляти терпіння, оскільки іншого виходу немає. Тоді Хаулу почала сперечатись із Пророком (мир йому і благословення Аллаха), намагаючись врятувати розірваний шлюб. Згодом, у справу втрутився Коран і благання жінки були прийняті. Тоді було зіслане рішення Всевишнього, яке скасувало несправедливий звичай. Сура, яка носить назву “Аль-Муджаділя” (“Суперечка”) була названа на честь цього випадку:

“Аллах почув слова тієї, яка сперечалася з тобою про свого чоловіка, і скаржилася Аллаху. Аллах почув вашу розмову, бо, воістину, Аллах – Всечуючий, Всезнаючий!” (Коран 58:1)

Жінка в Корані наділена правом сперечатися навіть із самим Пророком (мир йому і благословення Аллаха). Ніхто не наказав їй замовкнути. Її чоловік – не єдина особа, яка здатна вирішувати питання релігії і закону.

Жінки нечисті

Юдейські закони та приписи, які стосуються жінок, котрі менструють, обмежують їх права. Старий Заповіт називає кожну жінку, яка кровить, нечистою та опоганеною. Більш того, її нечистоти “заражають” інших. Кого б або чого б вона торкнулась, стає нечистим на цілий день:

“Якщо в жінки буде менструація, то через кровотечу жінка буде нечистою сім днів. І кожен, хто до неї торкнеться, буде нечистим до вечора. Все, на чому вона лежатиме, коли буде нечистою через менструацію, стане нечистим. І все, на чому вона сидітиме, стане нечистим. Кожен, хто торкнеться до її ліжка, повинен випрати свій одяг і помитися водою; він буде нечистим до вечора. Кожен, хто торкнеться до речі, на якій вона сиділа, повинен випрати свій одяг і помитися водою; він буде нечистим до вечора. Кожен, хто торкнеться до ліжка чи будь-якої речі, на якій вона сиділа, буде нечистим до вечора” (Левіт 15:19-23).

Зважаючи на “опоганену” природу жінки, яка менструє, вона часто зазнавала “вигнання”, аби, таким чином, уникнути з нею контакту. Її висилали до спеціального дому, який носив назву “притулок нечистих” на весь період так званого опоганення.¹ Жінка, у якої менструація, в Талмуді зображена як та, котра носить у собі “згубні” наслідки, навіть якщо жодного фізичного контакту з нею не відбулося: “Рабин повчав: ...якщо жінка, котра менструє, проходить між двома (чоловіками), і це

¹ Свідлер. – 137 с. (Swidler, op. cit., p. 137.)

сталося на початку її місячних, то вона уб'є одного з них, а якщо це сталося в кінці її місячних, то вона спричинить сварку між ними”¹

Якщо чоловік торкнувся пилу, якого торкались ноги його дружини, він ставав також нечистим і йому заборонялося відвідувати синагогу. Хазан, чия дружина, жінка або матір менструювали, не мав права проголошувати проповіді у синагозі.² Тож не дивно, що більшість жінок-юдейок все ще сприймають менструацію як “прокляття”.³

В ісламі жінка, яка має місячні, не успадковує жодного виду “інфекційних нечистот”. Вона не є “недоторканною” чи “проклятою”. Вона живе звичним для неї життям, однак має лише одне обмеження: подружній парі не дозволяється вступати у статеві зносини в період менструації. А будь-який інший тілесний контакт між ними є дозволеним. Жінка у період місячних звільняється від деяких релігійних приписів таких як щоденна молитва і піст.

¹ (бPes 111a).

² Ібід. – 138 с. (Ibid., p. 138.)

³ Саллі Праесенд. Іудаїзм і образ нової жінки.: Нью Йорк, 1975. – 41 с. (Sally Priesand, Judaism and the New Woman (New York: Behrman House, Inc., 1975) p. 24.)

Надання свідчення

Коран і Біблію розділяє іще одна проблема, яка стосується прийняття свідчення від жінки.

Коран закликає віруючих, котрі укладають договір боргу, покликати двох свідків з-поміж чоловіків або одного чоловіка і двох жінок:

"Покличте двох свідків із ваших чоловіків. А якщо не буде двох чоловіків, то нехай буде один чоловік і дві жінки, яких ви згодні взяти за свідків. Якщо перша помилиться, то друга нагадає їй..." (Коран 2:282).

Однак, існують й інші випадки, коли свідчення жінки прирівнюється до чоловікового. Більше того, показання жінки можуть позбавити свідчення чоловіка законної сили. Так, якщо чоловік звинувачує свою жінку у подружній зраді, він зобов'язаний поклястися п'ять разів на знак доказу її вини. Якщо ж жінка заперечить обвинувачення і поклянеться п'ять разів, вона не зазнає покарання і шлюб вважається розірваним:

"А кожен із тих які звинувачують своїх дружин, але не мають свідків, повинен поклястися чотири рази Аллахом про те, що він правдивий, а п'ятий раз – що прокляття Аллаха впаде на нього, якщо він бреше. Жінка не зазнає покарання, якщо поклянеться чотири рази Аллахом про те, що чоловік бреше, а п'ятий раз – що гнів Аллаха впаде на неї, якщо чоловік правдивий. Якби на ласка Аллаха до вас, Його милість і те, що Він – Приймаючий каяття і Мудрий! Воістину, ті які зводять наклеп є серед вас самих. Не вважайте це злом проти вас. Навпаки, це добро для вас. Кожна людина отримає

за свій гріх. А на того, хто згрішив найбільше, чекає велика кара!" (Коран 24:6-11).

Зовсім інше становище займала жінка у ранньому юдейському суспільстві.¹ Рабини вважали, що жінки позбавлені права давати будь-які свідчення, зважаючи на дев'ять насланих проклять через гріхопадіння (див. *“Успадкування гріха Єви”*). Сьогодні в Ізраїлі жінки все ще не можуть давати показання у рабинських судах.² Виправданням талмудистів, чому прекрасна половина не може давати свідчення, служать слова:

“Потім вони запитали його: «Де твоя дружина Сара?» — «У наметі»,— відповів Авраам. І один з тих чоловіків сказав: «Я обов’язково повернуся наступного року в цей самий час, і твоя дружина Сара матиме сина». А Сара все це чула, бо була біля самого входу в намет, позаду того чоловіка. На той час Авраам і Сара були вже старі, у похилому віці, і Сара вже не могла народити. Тож вона засміялась у своєму серці: «Хіба я ще зможу мати таку радість, коли сама постаріла і постарів мій пан?» Тоді Господь сказав Аврааму: «Чому Сара розсміялась і сказала: “Невже я справді зможу народити? Я ж стара!” Хіба є щось неможливе для Господа? Я повернуся наступного року в цей самий час, і Сара матиме сина». Але Сара, злякавшись, почала заперечувати: «Я не сміялась!» Він же сказав: «Ні, сміялась». Коли ті чоловіки встали і, подивившись у бік

¹ Свідлер. – 115 с. (Swidler, op. cit., p. 115)

² Леслі Хазлетон. Ізраїльтянки. Між реальністю і міфами.: Нью Йорк, 1977. – 41 с. (Lesley Hazleton, *Israeli Women The Reality Behind the Myths* (New York: Simon and Schuster, 1977) p. 41.)

Содома, вирушили в дорогу, Авраам пішов їх провести”
(Буття 18:9-16).

В історії показано, що Сара, дружина Авраама, збрехала. Рабини використовують цей випадок як доказ того, що жінки не мають жодних повноважень давати свідчення. Слід зазначити, що наведена вище історія неодноразово згадується в Корані, але там ані слова, ані натяку на те, що Сара збрехала:

“Наші посланці прийшли до Ібрагіма з доброю звісткою. Вони сказали: “Мир!” Він відповів: “Мир!” – і одразу прийшов із вгодованим телям. Та коли він побачив, що їхні руки навіть не торкнулися цього, то почав сумніватися в них і відчув страх. Вони сказали: “Не бійся! Воістину, послано нас до народу Лута!” А дружина Ібрагіма, що стояла поруч, засміялася. Тож ми заселили її звісткою про Ісхака, а після Ісхака – і про Якуба. Вона сказала: “Горе мені! Невже я народжу? Я вже стара й чоловік мій старий! Воістину, це – дивна річ!” Ті сказали: “Невже ти здивована наказом Аллаха? Милість вам Аллаха та благословення Його, о жителі цього будинку!” Воістину, Він – Хвалимий, Преславний! І коли страх Ібрагіма зник, і надійшла до нього радісна звістка, він почав сперечатися з нами про народ Лута” (Коран 11:69-74).

До кінця минулого століття у західних християн церковний і цивільний закони забороняли жінкам давати свідчення.¹

Якщо чоловік підозрює жінку у подружній зраді, то згідно Біблії, з її свідченням навіть не рахуються.

¹ Гейдж. – 142 с. (Gage, op. cit. p. 142.)

Звинувачена повинна бути піддана під “суд Божий”. Він передбачає низку принизливих і тяжких випробувань, які можуть довести її провину або ж виправдати (Числа 5:11-31). Якщо жінка опоганила себе тим, що була невірна чоловікові, то вона заслуговує смертної кари. В разі, якщо жінка була чистою, її чоловік не несе жодної провини за скоєне.

Крім того, коли чоловік одружується, а потім звинувачує жінку в тому, що вона не була цнотливою, її виправдання не мають жодної сили. Батьки будуть змушені привести докази її цнотливості перед старійшиною. У випадку, якщо вони не зможуть довести невинність доньки, вона буде забита камінням до смерті на порозі батьківської хати. Якщо ж батьки, доводили незайманість своєї доньки, чоловік виплачував 100 срібних шекелів і після цього вона знову ставала його і дружиною, і він не міг розлучитися з нею до кінця життя:

“Якщо чоловік візьме собі дружину і буде мати з нею інтимні стосунки, а потім зненавидить її і звинуватить в ганебній поведінці та пустить про неї недобру славу, кажучи: “Я взяв цю жінку і почав жити з нею, але виявилось, що вона не була незайманою”, то батьки дівчини мають принести доказ її незайманості старійшинам, які сидять біля брам міста. Батько дівчини має сказати старійшинам: “Я дав свою дочку цьому чоловікові за дружину, а він ненавидить її і звинувачує в ганебній поведінці, кажучи: «Вона не була незайманою». Але ось доказ її незайманості”. Тоді вони повинні розстелити накидку перед старійшинами міста. І старійшини міста мають взяти й покарати того чоловіка. Крім того, вони повинні накласти на чоловіка штраф у розмірі 100 срібних шекелів і віддати ці гроші батькові дівчини, бо той чоловік пустив недобру славу

про ізраїльську дівчину. Після того вона й далі буде його дружиною, і він не зможе розлучитися з нею до кінця життя. Якщо ж виявиться, що чоловік говорив правду і дівчина не була незайманою, то цю дівчину треба привести до входу в дім батька, і мешканці міста мають закидати її камінням на смерть, бо вона повелася ганебно в Ізраїлі, займаючись статевою розпустою в домі свого батька. Тож усуньте зло з-поміж себе” (Повторення Закону 22:13-21).

Перелюбство

Перелюб є гріхом у всіх релігіях. Біблія приписує смертну кару обом: як перелюбці, так і перелюбу:

“А тепер про чоловіка, який вчинить перелюб з дружиною іншого чоловіка. Якщо чоловік вчинить перелюб з дружиною свого ближнього, то вони обов’язково мають бути покарані смертю — і перелюбник, і перелюбниця” (Левіт 20:10).

Іслам також однаково карає розпусника і розпусницю:

“Розпусника і розпусницю бийте сто разів – кожного з них. Нехай ваш жаль до них не переважить релігії Аллаха, якщо ви віруєте в Аллаха й Останній День. І нехай свідками їхнього покарання буде група віруючих” (Коран 24:2).

Однак, коранічне визначення перелюбства суттєво відрізняється від біблійного. Згідно Корану, розпуста – це участь одруженого чоловіка чи заміжньої жінки у позашлюбних відносинах. Біблія ж стверджує, що перелюб – це позашлюбні відносини лише із заміжньою жінкою:

“Якщо чоловік ляже з жінкою, яка є дружиною іншого, то вони обоє — і чоловік, який ліг з жінкою, і ця жінка — мають померти. Усуньте зло з-посеред Ізраїля” (Повторення закону 22:22).

“А тепер про чоловіка, який вчинить перелюб з дружиною іншого чоловіка. Якщо чоловік вчинить перелюб з дружиною свого ближнього, то вони обов’язково мають бути покарані смертю — і перелюбник, і перелюбниця” (Левіт 20:10).

Згідно біблійного поняття, якщо одружений чоловік лягає із незаміжною, то це не розцінюється як злочин. Одружений чоловік, який вступив у позашлюбні зносини з незаміжною не є перелюбом, як і жінка, котра мала з ним стосунки не є перелюбницею. Гріх перелюбу коїться лише у тому випадку, коли чоловік, одружений чи самотній, вступає у зносини із заміжною жінкою. Лише в такій ситуації обоє є розпусниками. Іншими словами, перелюб – це будь який незаконний статевий акт, який звершується за участю заміжньої. А що стосується позашлюбних відносин одруженого чоловіка, то вони не розглядаються у Біблії як злочин. Чому ж існують такі подвійні моральні стандарти? Іудейська енциклопедія стверджує, що дружина є власністю чоловіка, а перелюб порушує його виключне право на неї; оскільки жінка належить чоловікові повністю, то вона таких “привілеїв” позбавлена.¹ Отож, якщо чоловік вступив у зносини із заміжною, він порушив право власності іншого чоловіка, а отже, має бути покараним.

В Ізраїлі, якщо чоловік отримує втіху у позашлюбних зносинах із незаміжною, то діти, народжені в результаті таких взаємин, вважаються законними. Якщо ж одружена жінка матиме контакт з іншим чоловіком, чи то одруженим, чи одинаком, то її діти не тільки є незаконними, але вважаються виродками і їм заборонено одружуватись на інших юдейках, за виключенням новонавернених, або ж подібних собі. Таке прокляття накладається на нащадків

¹ Джефрі Тогай. Перелюб. Іудейська енциклопедія., Т 2. – 313 с. Див. також Джуді Пласков. Стояння на Синай: іудаїзм з точки зору феміністок.: Нью Йорк, 1990 – 170-177 с. (Jeffrey H. Togay, "Adultery," Encyclopaedia Judaica, Vol. II, col. 313. Also, see Judith Plaskow, Standing Again at Sinai: Judaism from a Feminist Perspective (New York: Harper & Row Publishers, 1990) pp. 170-177.)

десятьох наступних поколінь, допоки ганьба перелюбу не послабиться.¹

Коран ніколи не називає жінку власністю чоловіка. Він милує слух словами про красу подружніх відносин:

“Серед Його знамень – те, що Він створив вам дружин із вас самих, щоб ви знаходили в них спокій, і встановив між вами любов і милосердя. Воістину, в цьому – знамення для людей, які думають!” (Коран 30:21)

Такий погляд Корану на шлюб: любов, милосердя, спокій, а не залежність і подвійні стандарти.

¹ Хазлетон. – 41-42. (Hazleton, op. cit., pp. 41-42.)

Обітниця

Згідно Біблії, чоловік повинен виконувати кожен обітницю, дану Богу. Він не має права порушувати слово. У випадку із жінкою, дана нею клятва не завжди покладає на неї обов'язки. Її обітницю має здобрити батько, в чистому домі вона живе, або ж чоловік. Якщо ж батько/чоловік не схвалить обітницю доньки/дружини, то усі зобов'язання, які вона взяла на себе, втрачають силу:

“Якщо ж її батько почує обітницю, якими вона зобов'язала себе, і заборонить їх виконувати, то обітниця не залишаться в силі... Чоловік має підтвердити або скасувати будь-яку її обітницю або клятву, в тому числі обітницю не робити чогось, дану задля самообмеження” (Числа 30:2-15).

Чому ж слово жінки не має жодної ваги? Відповідь проста: до свого заміжжя вона є власністю батька, а після переходить у власність чоловіка. Батьківський контроль над донькою був настільки сильним, що якби його воля справдилась, він би продав її! Про це зазначено у писаннях рабинів: *“Батько може продати свою доньку, але мати – ні; він може засватати її, у той час як матір не може цього зробити”*.¹ Рабинська література також свідчить, що шлюб слугує своєрідною переправою влади від батька до чоловіка: *“Заручини роблять жінку недоторканою і непорушною власністю чоловіка...”* Звичайно, якщо жінку прийнято вважати чиеюсь власністю, то жодних обітниць, без схвалення господаря, вона давати не може.

¹ Свідлер. – 141 с. (Swidler, op. cit., p. 141.)

Варто зазначити, що біблійний припис, який стосується обітниці жінки, негативно позначався на представницях іудео-християнського світу аж до початку цього століття. На Заході одружена жінка не мала жодного законного статусу. Кожен її вчинок був позбавлений законодавчої цінності. Її чоловік міг скасувати будь-який контракт, угоду чи справу, зроблену нею. Жінки на Заході (найбільша кількість послідовників іудео-християнської спадщини) не могли укласти жодних юридичних договорів, оскільки вони фактично повністю знаходились у власності когось. Представниці прекрасної половини страждали понад дві тисячі років через їх становище перед батьками і чоловіками.¹

В ісламі, обітниця кожного мусульманина, чоловіка чи жінки, є його/її власним зобов'язанням. Ніхто не має права порушувати клятву іншого.

Недотримана виголошена клятва чоловіка чи жінки має бути спокута так, як зазначено в Корані:

“Аллах не покличе вас до відплати за легковажність у клятвах ваших, але відплатить Він за (невиконання) договорів, які в клятвах! Викуп за це – нагодувати десятьох бідняків так, як годусте свої сім’ї, або ж одягнути їх, або звільнити раба. А як хто не в змозі цього зробити, нехай постить три дні. Це – викуп за порушення клятв ваших, тож тримайтеся ваших клятв” (Коран 5:89).

Сподвижники Пророка Мухаммада (мир йому і благословення Аллаха), чоловіки та жінки, підносили йому

¹ Матільда Гейдж. Жінка, церква і держава.: Нью Йорк, 1973. – 141 с. (Matilda J. Gage, Woman, Church, and State (New York: Truth Seeker Company, 1893) p. 141.)

особисто клятви у вірності. Жінки так само, як і чоловіки, приходили до нього, аби виголосити обітниці:

“О Пророче! Коли придуть до тебе віруючі жінки й запрягнуть у тому, що не будуть поклонятися нікому, окрім Аллаха, що не будуть красти, чинити перелюб, вбивати своїх дітей, мати дітей від інших, уперто триматися брехні, та що не будуть чинити тобі непослух, коли закликаєш їх до заохочуваного – то приймай клятву їхню та проси для них прощення в Аллаха. Воістину, Аллах – Прощаючий, Милосердний!”
(Коран 60:12)

Чоловік не може змусити запрягтися свою доньку чи дружину. Так само як і не має права виголошувати недійсною обітницю, яку взяла на себе хтось із родичів-жінок.

Власність дружини

Три релігії проповідують непохитну віру у важливість шлюбу та сімейне життя. У кожній із релігій чоловік є главою сім'ї. Однак, між ними існують очевидні відмінності у встановленні меж його панування. В іудео-християнській традиції, на противагу ісламу, влада чоловіка настільки авторитарна, що жінка фактично стає його власністю.

Роль чоловіка по відношенню до жінки в іудейському віровченні порівнюється із так званою концепцією купівлі раба.¹ Ця система поглядів стала причиною подвійних стандартів у питаннях подружньої невірності та здатності чоловіка скасувати обітницю дружини. Це уявлення забрало у жінки право розпоряджатися своїм майном та заробітком. Щойно іудейка виходила заміж, усі її надбання переходили у власність чоловіка. Іудейські рабини виправдовують подібні привілеї чоловіка тим, що жінка повністю знаходиться під його покровительством: *“Щойно чоловік отримав повне володіння над жінкою, хіба з цього не випливає, що він вільний розпоряджатися її майном?”* Або: *“Оскільки чоловік опанував жінкою, хіба він не може прибрати до рук її майно?”*²

Таким чином, шлюб залишав найбагатших жінок фактично без копійки. В Талмуді так описано фінансове становище дружини: *“Як жінка взагалі може чимось*

¹ Луїс Епстейн. Шлюбний контракт в іудаїзмі.: Нью Йорк, 1973. – 149 с. (Louis M. Epstein, The Jewish Marriage Contract (New York: Arno Press, 1973) p. 149.)

² Свідлер. – 142 с. (Swidler, op. cit., p. 142.)

володіти? Коли все, що вона має, належить її чоловіку... Усе, що він має залишається його, а все, що має вона, переходить у його власність... Її зарібок і що б вона не знайшла на вулиці, також належить йому. Домашнє начиння, навіть крихти хліба на столі – усе його. Якщо жінка запросить гостя до своєї хати і нагодує його, то вона обікрала свого чоловіка... ”¹

Проблема полягає у тому, що майно іудейки завжди знаходилося під прицілом шанувальників. Сім'я, у разі шлюбу, була змушена приписати доньці частину володіння у якості приданого. Саме через посаг донька ставала небажаним тягарем для свого батька. Він виховує її роками, а потім змушений готувати на весілля левину долю приданого. Тому, з появою дівчинки, на сім'ю автоматично накладався обов'язок сплати боргу.² Тягар, покладений на родину, пояснює, чому народження доньки не було радісною звісткою у давньому юдейському суспільстві (див. главу “*Ті, хто соромляться доньок...*”). Придане було весільним подарунком, який підносився нареченому і означав перехід майна у його власність. Чоловік міг повністю ним розпоряджатися, однак не мав права його продавати. Наречена втрачала усі повноваження над посагом у момент укладання шлюбу. Більше того, увійшовши у статус заміжньої жінки, вона змушена була працювати, а увесь зарібок віддавати чоловікові як виплату за утримання, котре він зобов'язувався надавати. Заволодіти майном жінка могла лише у двох випадках: розлучення і смерті чоловіка. Якщо ж вона помирала першою, то чоловік успадковував її власність. У разі смерті чоловіка, жінка повертала своє дошлюбне придане, однак

¹ Талмуд (**San. 71a, Git. 62a**)

² Епстейн. – 164-165 с. (Epstein, op. cit., pp. 164-165.)

вона не мала права успадкувати навіть частини майна покійного. Варто зазначити, що наречений теж підносив весільний дар свої нареченій, але знову ж таки він був його абсолютним власником на весь період подружнього життя.¹

До недавнього часу, християнство дотримувалось подібного принципу. І релігійна і світська сили у Римській Імперії (після правління Константа) вимагали майновий договір як необхідну умову укладання шлюбу. Сім'ї віддавали донькам чималий шмат приданого, і як наслідок, чоловіки прагнули якомога швидше одружитися, тоді як родини намагались відкласти весілля настільки, наскільки дозволяли звичаї.² Церковне право дозволяло жінці повернути свій посаг після розірвання шлюбу, за виключенням випадку, коли вона звинувчувалась у подружній зраді. У такій ситуації, вона втрачала право на придане і воно переходило у володіння її чоловіка.³ Церковний і світський закони позбавляв кожную заміжню жінку в християнській Європі та Америці прав на володіння майном, так тривало до кінця дев'ятнадцятого початку двадцятого століть. У 1632 році закон Англії уклав та опублікував права жінки, які голосили: *“Усе, що має чоловік, залишається його власністю. Усе, що має жінка, переходить у володіння чоловіка”*.⁴ Шлюб позбавляв жінку

¹ Ібід. – 112-113 с. (Ibid., pp. 112-113. See also Priesand, op. cit., p. 15.)

² Джеймс Брундейдж. Закон, секс і християнське суспільство у Середньовічній Європі.: Чикаго, 1987. – 88 с. (James A. Brundage, Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe (Chicago: University of Chicago Press, 1987) p. 88.)

³ Ібід. – 480 с. (Ibid., p. 480.)

⁴ Томсон. Становище жінки в Америці та Англії за часів Стюартів.: Лондон, 1974. – 67 с. (R. Thompson, Women in Stuart

не лише її майна, він знищував її як особистість. Її слово не мало жодної законної сили і цінності. Чоловік з легкістю міг анулювати угоду купівлі-продажу, яку уклала дружина, оскільки вона не мала законної сили. Особа, яка мала із жінкою якісь ділові відносини, оголошувалась злочинцем за участь у шахрайстві. Більше того, жінка не мала права подавати скаргу чи бути оскарженою від свого власного імені, а порушення справи проти свого чоловіка взагалі знаходилось під табу.¹ В очах закону, до заміжньої жінки треба було ставитись як до немовляти. Дружина повністю належала своєму чоловікові, а отже втрачала і майно, і правоздатність і своє сімейне ім'я.²

Іслам, починаючи із сьомого століття, дарує заміжнім жінкам незалежність, якої в іудео-християнському світі вони були позбавлені до відносно недавнього часу. В ісламі, наречена і її сім'я не зобов'язані підносити весільний дарунок нареченому. Дівчинка не обтяжує свою родину жодними грошовими зобов'язаннями. Жінка настільки пошанована в ісламі, що у неї немає жодної потреби підносити дари, аби таким чином привабити потенційних наречених. Навпаки, наречений повинен постати перед нареченою із весільним подарунком. Він належить повністю їй і ніхто: ні наречений, ні її сім'я не мають права зазіхати чи розпоряджатися ним. Навіть сьогодні, у деяких мусульманських громадах, весільний дар складає тисячі доларів або він може бути у вигляді

England and America (London: Routledge & Kegan Paul, 1974) p. 162.)

¹ Мері Мюррей. Батьківський закон.: Лондон. – 67 с. (Mary Murray, The Law of the Father (London: Routledge, 1995) p. 67.)

² Гейдж. – 143 с. (Gage, op. cit., p. 143.)

діамантів. І це не є чимось незвичайним.¹ Весільний подарунок залишається у нареченої навіть після розлучення. Чоловік не має жодного права на майно дружини, хіба якщо вона з власної згоди виділить йому якусь частину.² Коран досить ясно висловлює свою позицію у цьому питанні:

“І щиро віддавайте дружинам викуп як дарунок для них. Але якщо вони за своєю волею щось повернуть вам звідти, то вживайте це для здоров’я та користі” (Коран 4:4).

Усе майно і гроші дружини знаходяться під її повним контролем і вона витрачає їх на себе, оскільки утримання її та дітей – обов’язок чоловіка.³ І немає різниці, наскільки багатюю може бути дружина, вона не зобов’язана бути годувальницею сім’ї, допоки з власного бажання не вирішить так чинити. Подружжя успадковує одне від одного. Більше того, заміжня жінка залишає за собою правосуб’єктність та власне прізвище.⁴

Якось один американський суддя прокоментував права мусульманок: *“Мусульманка може виходити заміж хоч десять разів, але від цього її особистість не змарніє під*

¹ Джефрі Ленг. Боротьба за викуп.: Белтсвайл, 1994. – 167 с. (Jeffrey Lang, *Struggling to Surrender*, (Beltsville, MD: Amana Publications, 1994) p. 167.)

² Ас-Саїд Сабік. Фікх ас-Сунна.: Каїр, 11-е видання, 1994. – 218-229 с.

³ Абд аль-Халім абу Шукка. Тахрір аль Мар’аа фі аср аль рісалья.: Кувейт. – 109-112 с.

⁴ Лейла Бадаві. Жінки і релігія.: Лондон, 1994. – 102. (Leila Badawi, "Islam", in Jean Holm and John Bowker, ed., *Women in Religion* (London: Pinter Publishers, 1994) p. 102.)

впливом різних чоловіків. Вона, немов планета Сонячної системи, з особистим ім'ям і правосуб'єктністю”¹.

¹ Амір Сидик. Дослідження ісламської історії.: Карачі, 3-е видавництво, 1967. - 138 с. (Amir H. Siddiqi, Studies in Islamic History (Karachi: Jamiyatul Falah Publications, 3rd edition, 1967) p. 138.)

Розлучення

Три релігійні системи вражаючим чином різняться в питаннях розлучення. Християнство повністю заперечує розлучення. Новий Завіт беззастережно наполягає на нерозривності шлюбних уз.

Це ставлення тримається на словах Ісуса (мир йому), який сказав:

“А я вам кажу: кожен, хто розлучається зі своєю дружиною не через статеву розпусту, наражає її на перелюб, і той, хто одружується з розлученою, чинить перелюб” (Від Матвія, 5:32).

Подібний безкомпромісний ідеал, поза всяким сумнівом, є недосяжним. Він передбачає такий рівень моральної довершеності, якого людське суспільство навряд чи коли-небудь зможе досягти. Коли подружня пара усвідомлює, що сімейне життя не склалося, то заборона на розлучення не призводить ні до чого хорошого. Примушувати такі пари продовжувати спільне життя проти їхньої волі не є ні ефективним, ні розумним. Не дивно, що весь християнський світ домігся дозволу на розлучення.

Іудаїзм, з іншого боку, дозволяє розлучення без жодних підстав. У Старому Завіті чоловікові дається право на розлучення з дружиною навіть якщо вона йому просто не подобається:

“Якщо чоловік одружиться з жінкою, але буде незадоволений нею, бо побачить в її поведінці щось варте осуду, то він напише свідоцтво про розлучення, дасть їй це свідоцтво і відішле її зі свого дому. Після того як вона піде з його дому, вона може

стати дружиною іншого чоловіка. Якщо ж і той чоловік зненавидить її, напише свідоцтво про розлучення і, давши їй свідоцтво, відішле її зі свого дому або якщо той чоловік помре, то перший чоловік не зможе знову взяти її за дружину після того, як вона була опоганена, бо це гидота для Господа. Не вводьте в гріх той край, який дасть вам у спадок ваш Бог” (Повторення Закону, 24:1-4).

Вищенаведені вірші викликали гострі суперечки серед іудейських теологів, у яких виникли різночитання таких слів як "неприємний", "непристойність", "відраза", згаданих у віршах. У Талмуді "записані" ці різні точки зору: *“Школа Шаммай є прихильницею думки, що чоловік не повинен залишати свою дружину, поки не виявить її провини в статевих відносинах, в той же час, згідно з вченням школи Гіллель, вважається, що він може розлучитися з нею, навіть якщо вона просто розбила таріль в його оселі. Ребе Акіба каже, що розлучення можливе за умови, якщо чоловік знайде іншу жінку, красивішу, ніж його дружина”* (Гіттин, 90 а-б).

Новий Завіт слідує вченню шаммаїтської школи, іудейські ж закони базуються на поглядах послідовників гіллелітської школи і Ребе Акіба. Оскільки точка зору гіллелітів взяла гору, то запанувала непорушна традиція юдейського права давати чоловікові свободу в ініціації розлучення без будь-якої причини на те. Старий Завіт не тільки дає чоловікові право розлучатися з "немилою" дружиною, ба більше він вважає розлучення з "поганою" дружиною обов'язком чоловіка:

“Погана дружина несе приниження, потуплення погляду, раниць серце. Опускаються руки і слабнуть коліна чоловіка, дружина якого нездатна дати йому радості. Жінка – джерело гріха, і через неї ми гинемо. Не

зберігай воду в скудній посудині і не дозволяй поганій дружині вести розмови, які їй хочеться. Якщо ж вона повстає проти волі твоєї, дай їй розлучення і відправ від себе” (Екклезіаста, 25:25).

Талмуд вказує на ті особливі дії, які може зробити жінка, після яких чоловік зобов'язаний дати їй розлучення:

"Якщо вона їла на вулиці, якщо вона жадібно пила на вулиці, якщо вона годувала грудьми на вулиці, в будь-якому разі, як каже рабе Мейер, вона повинна покинути свого чоловіка" (Гітін, 89а).

Талмуд також закликає розлучатися з безплідною дружиною (яка не має дітей протягом десяти років): ***"Наші рабе вчать: якщо чоловік узяв собі в дружини жінку і прожив з нею десять років, і вона не зачала, він повинен дати їй розлучення"*** (Е., 64а).

Жінки, навпаки, за іудейським статутом не можуть бути ініціаторами розлучення. Однак дружина може просити право на розлучення перед іудейським судом у разі, якщо у неї існують для цього вагомні причини. Причин, згідно яких жінка може звернутися з вимогою про розлучення, мізерна кількість. Приводом для розриву шлюбу може стати наявність у чоловіка фізичної вади або шкірної хвороби, або у тому випадку, коли чоловік позбавлений можливості виконувати свої подружні обов'язки і т.п.

Суд може підтримати позив жінки про розлучення, але не може розірвати шлюб. Лише її чоловік в силах розірвати з нею відносини, видавши лист про розлучення. Суд може засудити, накласти штраф, взяти під варту, виголосити осуд, аби змусити його видати дружині лист про розлучення. Та якщо чоловік виявиться досить упертим, він спокійно може відмовитися давати дружині розлучення і

вона буде пов'язана з ним подружніми вузами. У гіршому випадку, він може покинути її, не давши розлучення, і вона залишиться незаміжною і нерозлученою.

Він же має право одружитися на іншій жінці або жити разом з незаміжною без звернення весільного обряду, мати від неї дітей, які згідно з юдейським законодавством вважаються законородженими. Покинута дружина, навпаки, не може вийти заміж за іншого чоловіка, доки вона є заміжною перед законом, вона також не має права жити з іншим чоловіком, оскільки в цьому випадку буде вважатися перелюбницею, а діти, народжені в результаті таких відносин, прирівнюватимуться до народжених поза законом на десять наступних поколінь. Жінка, яка перебуває в такому положенні, називається "агуна" ("пов'язана"). Сьогодні у США, за приблизними даними, від 1000 до 1500 таких жінок, а в Ізраїлі їх близько 16000. Чоловіки можуть вимагати тисячі доларів у своїх "пов'язаних" дружин за дачу листа про розлучення за єврейським законом.

Іслам займає розмірену позицію у питаннях розлучення порівняно з християнським і юдейським законами. Шлюб в Ісламі є священним і не може бути розірваний без поважних причин. Подружжя наставляють вжити всіх можливих заходів для збереження шлюбу, якщо виникає небезпека його розпаду. Розлучення не відкидається, якщо немає іншого виходу. Іслам визнає розрив шлюбу лише після усіх можливих спроб його врятувати. Слід сказати про визнання розлучення. Іслам визнає право обох членів подружжя припинити їх матримоніальні відносини. Іслам дає чоловікові право на здійснення *талаку* (розлучення), більш того, на відміну від іудаїзму, наділяє дружину правом розірвання шлюбу шляхом процедури, яка відома під назвою "*хуль*".

Якщо чоловік розлучився зі своєю дружиною, то він не має права вимагати назад подарунки, дані їй в якості весільного дарунку. Коран забороняє чоловікам, які дають розлучення дружинам, зобов'язувати до повернення весільних подарунків незалежно від того, наскільки дорогими і цінними вони були:

“І якщо ви бажаєте замінити одну з дружин іншою, тоді як перед цим ви дали із них навіть цілий кінтар, то не забирайте нічого з цього. Невже ви заберете щось несправедливо та скоїте явний гріх?” (Коран, 4:20)

Якщо дружина хоче розірвати шлюб, то вона може повернути весільні подарунки своєму чоловікові. Повернення дарованого в цьому випадку є компенсацією для її чоловіка, який хотів би втримати її біля себе, в той час як дружина залишила його. Коран вчить мусульманина не забирати дарунків, піднесених дружині, окрім випадку, коли вона сама є ініціатором розриву шлюбу:

“Розлучення можливе два рази. Після цього потрібно або утримати дружину за звичаєм, або відпустити її з миром. Вам не дозволено привласнювати щось із дарованого їм, хіба як обидва ви боїтесь, що не дотримаєтесь обмежень Аллаха. А якщо ви боїтесь, що вони не дотримаються обмежень Аллаха, то не буде їм гріха, якщо вони відкуплять розлучення. Ось такими є обмеження Аллаха, тож не порушуйте їх! А ті, які порушують обмеження Аллаха, ось вони і є нечестивцями!” (Коран, 2:229)

Одного разу до Пророка Мухаммада (мир йому і благословення Аллаха) прийшла жінка, шукаючи підтримки у справі розірвання шлюбу, і сказала, що у неї немає жодних скарг на чоловіка або нарікань на його ставлення. Єдина її проблема полягала в тому, що вона не

могла більше підтримувати з ним узи шлюбу. Пророк (мир йому і благословення Аллаха) запитав її: "Чи повернеш ти йому його *сад* (даний їй в якості весільного дару)? І вона відповіла: "Так". Пророк (мир йому) звелів тому чоловікові забрати свій *сад* і прийняв рішення про розрив шлюбу.¹

У деяких випадках, мусульманка попри бажання зберегти шлюб, повинна вимагати розлучення з поважних причин, до яких відносяться: жорстокість чоловіка, залишення її без будь-яких підстав, невиконання чоловіком подружніх обов'язків і т.п. У таких випадках мусульманський суд розриває шлюб.

Іншими словами, в ісламі жінці пропонується свого роду рівноправність: вона може припинити шлюб за допомогою процедури *хуль'* і домогтися розлучення. Чоловік не в силах прикути до себе дружину через свою упертість. Саме наявність таких прав у жінки призвели до того, що юдейки, котрі жили в ранніх ісламських общинах VII ст., вдавалися до допомоги мусульманського суду в справі отримання листа про розлучення від чоловіка. Ребе відкидали правомірність здобутих таким чином листів про припинення шлюбу і анулювали їх дію. Для того, щоб зупинити подібну практику, ребе надали нові права і привілеї єврейським жінкам в спробі запобігти їх зверненню до мусульманських судів.

Юдейки, які жили в християнських країнах, були позбавлені і цих привілеїв, оскільки практика розлучень на територіях поширення Римського права була не більш привабливою, ніж практика юдейка права.

¹ Аль-Бухарі.

Звернемо увагу, як Іслам бореться з розлученнями. Пророк (мир йому і благословення Аллаха) говорив своїм послідовникам так:

"З усіх дозволених діянь, розлучення є найбільш ненависним для Всевишнього".¹

Мусульманин не може розлучитися з дружиною тільки тому, що вона йому вже не подобається. Коран закликає його гарно ставитися до дружин навіть у тому випадку, коли почуття до дружини охололи або він не любить її:

“Поводьтеся з дружинами гідно. І навіть якщо вони неприємні вам, то, можливо, неприємне для вас те, куди Аллах вклав багато добра!” (Коран, 4:19)

Пророк Мухаммад (мир йому і благословення Аллаха) давав такі ж настанови: "Не дозволено віруючому поводитися недобррозичливо з віруючою. Якщо йому ненависне погане в ній, то нехай вдовольниться тим, що в ній є доброго".²

Пророк (мир йому і благословення Аллаха) також наголошував, що кращий з мусульман є той, хто найкраще ставиться до своїх дружин.

"Віруючими, які проявляють свою віру найкращим чином, є ті, хто має м'який норов, а кращими з них є ті, хто лагідний до своїх дружин".³

Іслам – це релігія практики і вона визнає, що існують обставини, коли збереження шлюбу є неможливим. У таких

¹ Абу Дауд.

² Муслім.

³ Тірмізі.

випадках добра порада і контроль над собою не можуть вирішити проблему. Як же зберегти шлюб за подібних обставин? У Корані міститься кілька практичних порад для подружжя (чоловіка або дружини), якщо один з них (чоловік або дружина) вчиняє негідно.

Для чоловіка, чия дружина своєю поведінкою створює загрозу шлюбу, в Корані є чотири типи порад, які детально розглядаються в наступних аятах:

“Чоловіки піклуються про жінок, адже Аллах віддав перевагу одним перед іншими, а також через те, що чоловіки витрачають своє майно. Праведні жінки покірні, вони беруть у час відсутності чоловіків те, що Аллах наказав берегти. А тих жінок, непокори яких ви боїтесь, повчайте, уникайте на подружньому ложі та, врешті-решт, злегка бийте. Якщо ж вони послухаються вас, то не шукайте шляху проти них. Воістину, Аллах – Всевишній, Великий! Якщо ви боїтесь розлучення між подружжям, то призначте суддю з його боку та суддю з її боку. Якщо ті бажатимуть миру, то Аллах примирить подружжя. Воістину, Аллах – Всезнаючий, Всевідаючий!” (Коран, 4:34-35)

Спочатку треба перевірити на ділі перші три способи. Якщо вони не дають потрібних наслідків, то слід звернутися по допомогу до сімей. Варто зазначити, що в світлі вищенаведених аятів, фізичне покарання дружини, яка чинить опір, рекомендується як тимчасовий захід і останній спосіб у випадках крайньої необхідності, котрий застосовується в надії приборкати дружину, яка чинить лихе. Якщо воно спрацьовує, то чоловікові забороняється продовжувати "шукати шляху проти" дружини, про що чітко голосить аят. У тому випадку, коли цей спосіб не спрацьовує, чоловікові все одно не дозволяється

застосовувати його, а потрібно звернутися за допомогою до сімей родичів у вирішенні конфлікту.

Пророк Мухаммад (мир йому і благословення Аллаха) наставляв мусульманських чоловіків уникати використання цих радикальних заходів, крім тих випадків, коли дружина чинить очевидну мерзенність. Навіть і за таких обставин покарання має бути легким і, якщо дружина кориться, то чоловік не має права тероризувати її.

"Якщо ж вони звершують явну гидоту, ви можете уникати їх на подружньому ложе і призначити їм легке покарання. Якщо вони стануть покірними то не шукайте шляхів проти них і не докучайте їм".¹

Далі, Пророк (мир йому і благословення Аллаха) засуджує будь-яке несправедливе фізичне покарання. Деякі мусульманські жінки скаржилися, що вони зазнають побоїв з боку своїх чоловіків. Почувши це, Пророк (мир йому) висловився вкрай категорично:

"Ті, хто б'є жінок своїх, не є кращим серед вас".² Потрібно пам'ятати слова Пророка (мир йому і благословення Аллаха):

"Кращий з вас той, хто добре ставиться до своєї сім'ї, і я є найкращим з-поміж вас для своєї сім'ї".³

Одній жінці, на ім'я Фатіма бінт Кайс, Пророк (мир йому і благословення) відрадив виходити заміж за чоловіка, який прославився тим, що бив своїх дружин: "Я прийшла до Пророка і сказала: "Абу аль-Джам і Муавіяа просять

¹ Тірмізі.

² Абу Дауд.

³ Тірмізі.

моєї руки”. Пророк відповів:” Муавія бідний, а що стосується Абу аль-Джама, то він б'є жінок”.¹

Слід зазначити: Галмуд дозволяє вдаватися до фізичного покарання дружини з міркувань виховання дисципліни. Чоловік не обмежується такими особливими випадками, як "відкрита гидота". Йому дозволено бити дружину навіть якщо вона відмовляється виконувати домашню роботу. Більш того, не існує такого обмеження, як використання легкого покарання. Йому надається можливість приборкувати непокірну дружину бичуванням або морінням голодом.

Дружині, чоловік якої відрізняється негідною поведінкою, яка створює загрозу шлюбу, в Корані дається наступна порада:

“Якщо жінка боїться неприязні чоловіка чи він уникає її, то не буде їм обом гріха, якщо вони поладять між собою миром, адже злагода – краща!”
(Коран, 4:128)

В такому випадку дружині слід шукати примирення з чоловіком (за посередництво родичів або без них).

Важливо зазначити, що Коран не радить дружині вдаватися до двох крайнощів – відмовляти в сексі або застосовувати фізичну силу. Деякі ісламські теологи пропонували дружині вживати таких заходів проти чоловік. Так, спочатку радилось наставляти чоловіка, який чинить негідно, потім заборонити йому відвідувати ночами дружину і, нарешті, піддати його символічному побиттю.

Підбиваючи підсумки, слід сказати, що Іслам пропонує подружнім парам, які переживають труднощі і

¹ Муслім.

напруження в шлюбі, найбільш практичні поради для збереження шлюбу. Якщо один з партнерів підриває відносини, то іншому рекомендується, згідно Корану, робити все можливе, аби врятувати священні узи. Якщо жоден із способів не дає бажаних плодів, то, за Ісламом, подружжю радиться розлучитися дружньо і мирно.

Матері

У Старому Завіті є кілька місць, які закликають проявляти добре ставлення до батьків і засуджують тих, хто проявляє неповагу до них. Наприклад:

“Якщо якийсь чоловік прокляне батька чи матір, він обов’язково має бути покараний смертю. Його кров буде на ньому, через те що він прокляв свого батька чи матір” (Левіт, 20:9).

“Син мудрий приносить батькові радість, а безглуздий зневажає матір свою” (Прислів’я, 15:20).

В окремих уривках сказано, що пишатися слід тільки батьком:

“Мудрий син приймає повчання батькове, а насмішник не слухає докору” (Прислів’я, 13:1).

Лише мати ніколи не згадується. Більш того, матері не відводиться особливе значення, як і не згадується про шанобливе ставлення до неї на знак подяки за її муки при виношуванні дитяти і за його вигодовування. Крім того, мати не наслідую після своїх дітей, як це робить батько.

Важко говорити про Новий Завіт як про Писання, котре закликає поважати матір. Навпаки, складається враження, що Новий Завіт вважає добре ставлення до матері перешкодою на шляху до Бога. Згідно Нового Завіту, не можна стати добрим християнином і гідним учнем Ісуса (мир йому), якщо ти не будеш ненавидіти свою матір. Йому приписують такі слова:

“Якщо хтось прийде до мене, але не зненавидить свого батька, матір, дружину, дітей, братів, сестер

і навіть власне життя, то не зможе бути моїм учнем” (Луки 14:26).

Більш того, Новий Завіт описує Ісуса (мир йому) байдужим, який навіть не поважає свою матір¹. Наприклад, коли вона прийшла для того, аби побачити, як він проповідує перед натовпом, він не вийшов, щоб побачитися з нею.

“Потім прийшли мати й брати Ісуса та попросили покликати його, а самі залишилися надворі. У той час довкола нього сиділо чимало людей, і йому сказали: «Там надворі твоя мати з твоїми братами, вони хочуть поговорити з тобою». На це він відповів: «Хто моя мати і мої брати? — і тоді, поглянувши на тих, хто сидів довкола, промовив: Ось моя мати і мої брати! Кожен, хто виконує волю Бога, є мені братом, і сестрою, і матір'ю” (Марка, 3:31-35).

Можна посперечатися з приводу, ніби Ісус (мир йому) проповідував, що релігійні зв'язки не менш міцні, аніж сімейні. Однак він міг би навчити цьому своїх слухачів і не проявляти такої байдужості до своєї матері. Таке ж зневажливе ставлення описано в ситуації, коли він відмовився підтримати благословення його матері.

“Коли він говорив це, одна жінка з натовпу вигукнула: «Щаслива та, яка носила тебе в утробі і годувала грудьми!» На це Ісус відказав: «Ні, щасливі ті, хто слухає Божі слова й дотримується їх!” (Лука, 11:27-28)

¹ Ці описи прийшли в християнських переказах, мусульмани ж відкидають, що подібне ставлення було притаманне Ісусові, навпаки ми віримо в його благородство і благий характер по відношенню до всіх творинь Господніх.

Якщо Діва Марія відчула на собі таке зневажливе ставлення, як описано в Новому Завіті, від Ісуса Христа (мир йому), то як має відноситись до звичайної християнської матері звичайний християнський син?

В ісламі повага до матері та цінності материнства нероздільні. Коран ставить шанобливе ставлення до батьків на перше місце відразу після поклоніння Всемогутньому Всевишньому:

“Наказав вам Господь твій не поклонятися нікому, крім Нього, а також ставитися якнайкраще до батьків. І коли хтось із них – чи вони обоє – досягне старості, то не говори їм: “Фе!”, не гримай на них і говори їм тільки гідні слова. Схили перед ними крило смирення з милосердя свого й говори: “Господи мій! Змилуйся над ними, бо вони ростили мене малого”. (Коран, 17:23-24)

В інших місцях в Корані сказано про неоціненну роль матері у народженні та вихованні дитини:

“Ми заповідали людині ставитися якнайкраще до своїх батьків. Матері дуже важко носити дитину, але вона віднімає її лише в два роки. Дякуй Мені та своїм батькам, бо до мене повернення!” (Коран, 31:14)

Особливо красномовно та велично описав роль і місце матері в житті людини Пророк Мухаммад (мир йому і благословення Аллаха):

"Один чоловік запитав Пророка: "Кого я повинен поважати в першу чергу?" Пророк відповів: "Матір". "А кого потім?" - запитав чоловік. "Матір", - відповів Пророк.

"А кого після неї?" "Матір". "А після цього?" - запитав чоловік. "Батька".¹

Серед небагатьох повчань та настанов в ісламі, яких мусульмани суворо дотримуються до цього дня, - особливе ставлення до матері. Повага, яку мусульмани плекають до своїх матерів, відома чи не кожному. Особливо теплі стосунки між матір'ю та її дітьми і та глибока шана, яку відчувають мусульманські чоловіки до своїх матерів, вражають людей на Заході.

¹ Бухарі і Муслім.

Успадкування

Одна із найсуттєвіших відмінностей між Кораном та Біблією полягає у їх ставленні до питань успадкування жінкою майна, яке залишилось від покійних родичів. Біблійська позиція була коротко описана рабином Епштейн: *“Незмінний та безперервний звичай, від початку існування Біблії, не надавав представницям прекрасної половини (ні дружинам, ні донькам) жодного права на успадкування сімейного майна. Успадкування, у своїй найпримітивнішій формі, передбачало, що теоретично жінкам належала певна частина майна, та оскільки вони були позбавлені правосуб’єктності на успадкування, то їх шанси зводились нанівець. У той час, як за законом Мойсея, доньки могли стати спадкоємцями за умови, що не лишилось жодного представника з-поміж чоловіків, то дружини були позбавлені таких привілеїв навіть за подібних умов”*.¹

Біблійні норми про успадкування коротко викладені у Числах (27:1-11). Дружині не переходило нічого із майна чоловіка у той час як він був першим у списку на отримання її спадку, випереджаючи при цьому її синів. Дочка мала право отримати спадок лише у тому випадку, якщо батько не залишив спадкоємців із чоловічої сторони. Мати взагалі не могла унаслідувати, у той час як батько спокійно вступав у володіння спадком. Якщо в числі претендентів на спадок все ж таки були представники чоловічої статі, то вдовам та донькам лишалося сподіватися на їх милосердя, що вони потурбуються про них. Саме тому

¹ Епштейн. – 175 с. (Epstein, op. cit., p. 196.)

вдови та доньки-сироти були найзлиденнішими представниками юдейської громади.

Християнство довго дотримувалось цього принципу. І церковне, і світське право християнської цивілізації забороняло донькам розділяти із братами батьківську спадщину. Жінок взагалі позбавляли будь-якого права на успадкування майна. Такі несправедливі закони існували аж до кінця минулого століття.¹

Серед арабів-язичників, до приходу ісламу, правом на одержання спадщини обмежувалися тільки родичі-чоловіки. Та Коран поклав край несправедливим звичаям і встановив частину спадку для жінки:

“Чоловіку належить частка від того, що залишили батьки та найближчі родичі; і жінці належить частка від того, що залишили батьки та найближчі родичі – як від малого, так і від великого. Такою є встановлена частка” (Коран 4:7).

Матері, дружини, доньки та сестри-мусульманки отримали право на спадщину ще за тринадцять століть до того, як Європа дізналась, що подібні права взагалі існували. Розподіл майна становить собою досить об’ємний процес за безліччю нюансів (Коран 4:7, 11,12, 176). Та основне правило голосить: частка спадку жінки, яку лишили родичі, становить половину від того, що успадковує чоловік, за виключенням випадків, коли мати отримує однакову частину спадку із батьком. Якщо вирвати це правило із контексту законів, які регулюють відносини між чоловіками і жінками, і розглядати його окремо, то воно може здатись абсолютно несправедливим. Та для того,

¹ Гейдж. – 142 с. (Gage, op. cit., p. 143.)

щоб побачити логічне обґрунтування цього закону, слід взяти до уваги, що фінансові обов'язки, покладені на чоловіка в ісламі, набагато перевершують обов'язки жінки.

Так, наречений зобов'язаний піднести весільний дарунок своїй майбутній дружині. Цей дарунок стає виключно її власністю і залишається при ній навіть у випадку розлучення. Наречена ж не зобов'язана дарувати своєму обранцю нічого. Більше того, утримання дружини та дітей лягає повністю на плечі чоловіка. Жінка, у свою чергу, не зобов'язана допомагати йому у цьому питанні. Її майно, гроші та інші надбання належать виключно їй, і вона вільна розпоряджатися усім, як забажає. Однак вона може ділитись зі своїм чоловіком нажитим або заробленим, але такі жести проявляються з її власної волі. Крім того, варто усвідомлювати, що іслам палко захищає сімейне життя. Він закликає молодь одружуватись, засуджує розлучення, і не сприймає безшлюбність як якусь перевагу чи достоїнство. Більше того, в правильному ісламському суспільстві, сімейне життя є нормою, а от безшлюбність є рідкісним винятком. Саме тому, в ісламі більшість чоловіків та жінок, котрі досягли шлюбного віку, вже мають сім'ї. У світлі наведених вище фактів, стає зрозумілим, що на плечі чоловіка-мусульманина спадає важча фінансова ніша, аніж на плечі жінки, тому закони успадкування мають на меті вирівняти дисбаланс так, щоб суспільство не потерпало від гендерної чи класової ворожнечі. Після короткого порівняння фінансових прав та обов'язків жінок-мусульманок, мусульманка із Британії

дійшла висновку, що іслам не тільки справедливо ставиться до жінки, але і великодушно.¹

¹ Айша Лем'ю і Фатіма Хірін. Жінка в ісламі.: Лондон, 1978. – 23 с. (B. Aisha Lemu and Fatima Heeren, Woman in Islam (London: Islamic Foundation, 1978) p. 23.

Положення вдови

Чез те, що Старий Завіт позбавляв жінок будь-якого права на володіння спадком, вдови були одними із найуразливіших та незахищених прошарків іудейського суспільства. Родичі-чоловіки, які успадковували майно покійного чоловіка, мали б забезпечувати жінку тим, що залишив покійний. Однак, вдови не мали жодних гарантій на отримання допомоги, тому єдине, що їм залишалось – сподіватись на милосердя чужих людей. Більше того, вдови відносились до найнижчого щаблю стародавнього іудейського суспільства і вдівство було символом величезної ганьби:

“Не бійся, бо ти вже не будеш засоромлена, і не почувайся приниженою, бо вже не розчаруєшся. Ти забудеш сором, якого зазнала в молодості, і більше не пам’ятатимеш ганьби свого вдівства” (Ісаї 54:4).

Однак біблійна традиція довела становище вдови до того, що її повністю виключали зі списку претендентів на успадкування майна покійного чоловіка. Згідно **Буття 38**, бездітна вдова повинна вийти заміж за чоловікового брата, навіть якщо той вже одружений, бо таким чином він зможе зачати нащадка для свого померлого брата, аби той продовжував нести ім’я роду.

“Тоді Юда сказав Онану: «Одружися з братовою вдовою, виконай свій обов’язок і продовж рід свого брата» (Буття 38:8).

Згоду у вдови на укладання такого шлюбу ніхто не запитує. Вона є частиною спадку покійного чоловіка, і її основна місія полягає у продовженні його роду. Цей біблійний закон все ще практикується у сьогоднішньому

Ізраїлі.¹ Бездітна вдова заповідається братові померлого чоловіка. Якщо брат ще занадто юний для одруження, то вона повинна чекати, доки він досягне шлюбного віку. Якщо брат небіжчика відмовляється на ній одружуватись, то вона вважається вільною і може виходити заміж за іншого чоловіка. Феномен шантажування вдів з боку дівера (брат чоловіка) в обмін на свободу є досить поширеним в Ізраїлі.

Араби-язичники практикували також подібний звичай. Вдова вважалася частиною власності свого чоловіка, яку міг успадкувати хтось з його родичів, зазвичай її видавали заміж за старшого сина покійного від іншої дружини. Коран виступив із нищівною критикою і поклав край цьому огидному звичаю:

“Не одружуйтесь із тими жінками, з якими були одружені ваші батьки – хіба як це вже трапилося. Воістину, це – розпуста, мерзота і недобрий шлях!” (Коран 4:22)

Біблія ставилася з погордою до вдів і розлучених жінок, тому первосвященик не мав права одружуватись на цій категорії жінок:

“Він має одружитися з незайманою дівчиною. Він не може взяти собі за дружину вдову, розлучену жінку, збезчещену чи повію. Тільки незаймана дівчина з його народу може стати його дружиною. Він не повинен оскверняти своє потомство серед свого народу, бо я — Господь, який освячує його” (Левіт 21:13-15).

Сьогодні в Ізраїлі, нащадок коліна когенів (титул єврейського священика, який має право служити в храмі) не

¹ Хезлтон. – 45-46 с. (Hazleton, op. cit., pp. 45-46.)

може одружитись на розлученій, вдові чи повії.¹ У юдейському законодавстві, жінка, яка овдовіла тричі, чоловіки якої вмирали природньою смертю, вважалася “згубною” і ставала забороненою для укладання шлюбу.² Коран не проводить жодних розмежувань між класовою приналежністю чи людьми із так званим фатальним клеймом. Вдови і розлучені вільні у своєму виборі виходити заміж, за якого побажають.

Коран не покладає тавра ганьби на вдів та розлучених:

“І коли ви розлучаетесь із дружинами, і минає відведений для них час, то або утримуйте їх, відповідно до звичаю, або відпускайте їх, відповідно до звичаю. Не утримуйте їх, намагаючись зашкодити їм, зловживаючи. А хто зробить це, той буде несправедливим до самого себе. Не перетворюйте знамень Аллаха на жарти!” (Коран 2:231)

“Якщо хтось із вас помре та й залишить після себе дружин, то нехай чекають чотири місяці і ще десять днів. А коли мине визначений для них час, то не буде гріха, якщо вони зароблять те, що побажають – відповідно до звичаю” (Коран 2:234).

“Якщо хтось із вас помре та й залишить дружин після себе, то перед цим він повинен заповісти, щоб дружин тримали у їхніх домівках ще рік і не виганяли. Якщо ж вони підуть самі та зроблять, відповідно до звичаю, те, що побажають, то не буде вам гріха за все це” (Коран 2:240).

¹ Ібід. – 47 с. (Ibid., p. 47.)

² Ібід. – 49 с. (Ibid., p. 49.)

Багатоженство

Давайте підійдемо до розгляду такого важливого питання, як багатоженство. З найдавніших часів воно було поширеним в багатьох людських суспільствах. Біблія аж ніяк не забороняє багатоженство. А Старий Завіт і рабіністична література наполягає на законності полігамії.

Розповідається, що цар Соломон мав 700 дружин і 300 наложниць:

“Він мав 700 дружин, які були княгинями, та 300 наложниць, і поступово ці жінки звели його серце” (1 Царів 11:3).

І про царя Давида говориться, що у нього було безліч дружин і наложниць:

“Після того як Давид прийшов з Хеврона, він взяв собі в Єрусалимі ще інших наложниць та дружин, і в нього народились також інші сини і дочки” (2 Самуїла 5:13).

У Старому Завіті також містяться вказівки, як слід розподіляти майно чоловіка між дітьми від різних дружин (Повторення Закону 22:7). Єдине обмеження, яке стосується багатоженства, полягає у забороні брати в дружини двох сестер:

“Поки жива твоя дружина, ти не одружишся з її сестрою, бо вони стануть суперницями, і не матимеш з нею інтимних стосунків” (Левіт 18:18).

Талмуд рекомендує мати не більше чотирьох дружин¹. Серед європейських юдеїв багатоженство було звичайною справою аж до XVI ст. У східних юдеїв багатоженство існувало до тих пір, поки вони не емігрували в Ізраїль, де воно забороняється цивільним законодавством. Однак релігійний закон, в багатьох випадках, маючи перевагу над цивільним, допускає наявність у одного чоловіка кількох дружин.²

А що ж каже Новий Завіт? Як зазначає отець Юджин Хілман в своїй глибокій і серйозній книзі "Новий погляд на багатоженство": "... ніде в Новому Завіті немає чіткої вказівки на те, що шлюб обов'язково повинен бути моногамним, або якогось припису, який забороняє багатоженство".³ Більш того, Ісус (мир йому) не виступав проти полігамії, хоча вона була звичним явищем серед євреїв в його епоху і в тому суспільстві, де він жив.

Отець Хілман наголошує той факт, що Римська Церква заборонила полігамію, прагнучи узгодити положення з нормами греко-римської культури, які диктували мати одну законну дружину, при цьому, допускаючи інститут наложниць і проституцію. Автор цитує Блаженного Августина: *"Зараз, в наш час, у зв'язку з римським звичаєм, не допускається більш брати собі другу дружину"*.⁴

¹ Свайдлер. – 144-148 с. (Swidler, op. cit., pp. 144-148.)

² Хезлтон. – 44-45 с. (Hazleton, op. cit., pp 44-45.)

³ Юджин Хільман. Переглянута полігамія: африканське багатоженство і християнські церкви.: Нью Йорк, 1975. – с.140. (Eugene Hillman, Polygamy Reconsidered: African Plural Marriage and the Christian Churches (New York: Orbis Books, 1975) p. 140.)

⁴ Ібід. – 17 с. (Ibid., p. 17)

Африканські церкви і африканські християни часто нагадують своїм європейським братам, що церковна заборона на полігамію не є споконвічно християнським постулатом, а всього лише певною культурною традицією.

Коран також допускає багатоженство, проте, не без обмежень:

“Якщо ж ви боїтесь, що не будете належно ставитись до сиріт, то одружуйтесь із тими жінками, які вам до вподоби: з двома, трьома, з чотирма. Та якщо ви боїтесь, що не будете справедливі із ними, то нехай це буде лише одна...” (Коран, 4:3)

Таким чином, Коран, на противагу Біблії, обмежує максимальну кількість дружин чотирма за суворої умови справедливого ставлення до жінок та рівноправності між ними. Не слід розуміти і трактувати це так, ніби Коран заохочує багатоженство або розглядає його як ідеал. Коран лише допускає або дозволяє багатоженство, не більше того.

Однак чому полігамія вважається допустимою? Відповідь проста: за певних конкретно-історичних обставин можуть існувати об'єктивні, соціальні та моральні підстави для існування полігамії. Як впливає з наведених вище віршів Корана, проблема багатоженства в Ісламі не може бути розглянута без урахування зобов'язань громади по відношенню до сиріт і вдів. Іслам як універсальна релігія, котра відповідає потребам будь-яких країн і епох, не може ігнорувати ці неминучі зобов'язання.

У більшості суспільствах жінки чисельно переважають над чоловіками. Зокрема, в США жінок, щонайменше, на вісім мільйонів більше, ніж чоловіків. Як суспільство здатне збалансувати цю різницю? Рішення можуть бути найрізноманітнішими: одні вважають за краще celibat (безшлюбність), інші – умертвіння

новонароджених дівчаток (практикується в деяких народах донині!). Деякі переконані, що єдиним виходом з цього положення є прийняття всіх видів сексуальної свободи: проституції, позашлюбних статевих зв'язків, гомосексуалізму і т.д.

Для багатьох сучасних африканських спільнот, найбільш гідним рішенням видається полігамний шлюб, визнаний і схвалений суспільством інститут. На Заході часто не знаходять пояснення тому факту, що в багатьох країнах жінки не розглядають полігамію як прояв дискримінації і приниження. Наприклад, молоді дівчата в африканських країнах, як мусульманки, так і християнки, вважають за краще вийти заміж за одруженого чоловіка, який вже встиг проявити себе відповідальним і надійним сім'янином.

Багато африканських дружин спонукають своїх чоловіків взяти другу жінку, аби вони не почувались самотніми.¹ Опитування шести тисяч жінок віком від 15 до 59 років, проведене у найбільшому місті Нігерії, показало, що 60 відсотків учасниць були б раді, якби їх чоловіки взяли собі ще одну дружину. І лише 23 відсотки висловили роздратованість і незгоду з ідеєю ділити свого партнера з іншою жінкою. 77 відсотків опитаних жінок у Кенії сприймають полігамію цілком позитивно.

Анкетування, проведене у сільських околицях Кенії, показало, що 25 із 25 жінок вважають полігамію кращою за моногамний шлюб. Жінки стверджують, що полігамія може стати благотворним і щасливим досвідом за умови, що

¹ Ібіді. – 92-97 с. (Ibid., pp. 92-97.)

жінки знайдуть між собою спільну мову.¹ У багатьох африканських країнах багатоженство настільки визнано в суспільстві, що навіть протестантські церкви змушені проявляти до нього велику поблажливість. Єпископ Англіканської церкви у Кенії наголосив: *“Попри те, що моногамія солодко звучить і складає враження взаємної любові між чоловіком та дружиною, церква повинна взяти до уваги, що полігаміє визнана суспільством у деяких культурах і уявлення про те, що багатоженство суперечить християнству є неспроможним”*.²

Уважно вивчивши африканське багатоженство, священник англіканської церкви Девід Джітарі дійшов висновку, що в своїй ідеальній моделі воно набагато більше відповідає християнським цінностям, ніж розлучення і повторні шлюби, які тягнуть за собою розпад сімей і негативно позначаються на дітях.³ Я особисто знаю високоосвічених африканських жінок, які, проживши багато років на Заході, не мають жодних заперечень проти полігамії. Одна з них, котра проживає в США, абсолютно серйозно закликає чоловіка взяти другу дружину, аби та допомагала їй у вихованні дітей.

Проблема кількісного дисбалансу чоловіків і жінок особливо гостро проявляється в період війн і катаклізмів. Аборигени індійських племен дуже страждали від гендерної непропорційності після втрат унаслідок війни. Жінки цих племен, які насолоджувались своїм високим і

¹ Філіп Кілбрайд. Багатоженство у наш час.: Вестпорт, 1994. – 108-109 с. (Philip L. Kilbride, *Plural Marriage For Our Times* (Westport, Conn.: Bergin & Garvey, 1994) pp. 108-109.)

² Тижневий огляд. Серпень, 1. - 1987. (The Weekly Review, Aug. 1, 1987.)

³ Кілбрайд. – 126 с. (Kilbride, op. cit., p. 126.)

пошанованим статусом, визнали полігамію найкращим способом захисту від потурання своїм бажанням у непристойних ситуаціях. Європейці, не маючи змоги запропонувати альтернативу, засудили індійську полігамію і назвали її “варварською”.¹

Після Другої світової війни у Німеччині налічувалось на 7,300,000 більше жінок, аніж чоловіків (3,3 мільйони з них були вдовами).

Так, наприклад, після Другої світової війни в Німеччині на 100 чоловіків у віці від 20 до 30 років припадало 167 жінок того ж віку.² Багато з них відчували потребу у чоловікові не тільки як супутника по життю, але і як годувальника і опору в домашньому господарстві в період безпрецедентних поневірянь і злигоднів. Солдати переможних армій союзників безцеремонно користувалися цими труднощами. У багатьох молодих дівчат і вдів були позашлюбні діти від солдатів-переможців, які розплачувалися за своє задоволення сигаретами, шоколадом і хлібом. Десятирічні діти, почувши про такі подарунки іноземців, від щирого серця бажали своїм

¹ Джон Д’Еміліо. Естель Фрідман. Інтимні питання: історія статеких відносин в Америці.: Нью Йорк, 1988. – 263-264 с. (John D’Emilio and Estelle B. Freedman, *Intimate Matters: A history of Sexuality in America* (New York: Harper & Row Publishers, 1988) p. 87.)

² Ут Фреверт. Жінки в історії Німеччини: від буржуазної емансипації жо сексуальної свободи.: Нью Йорк, 1988. – 263-264 с. (Ute Frevert, *Women in German History: from Bourgeois Emancipation to Sexual Liberation* (New York: Berg Publishers, 1988) pp. 263-264.)

матерям знайти такого "англійця", аби тільки не залишатися голодними.¹

Варто запитати себе, що ж є більш принизливим для жінки: "варварське" багатоженство чи "цивілізована" проституція, іншими словами, коранічний припис або теологія, заснована на культурі Римської імперії?

Цікаво також, що питання багатоженства обговорювалося на міжнародній молодіжній конференції з проблем статевого дисбалансу, проведеної в Мюнхені в 1948 році. І хоча, спочатку ця проблема викликала вкрай негативну реакцію, врешті-решт, після серйозного вивчення, полігамія увійшла в число рекомендацій конференції.²

Сьогодні світ усе частіше вдається до використання зброї, аби масово знищувати, тому європейські церкви, рано чи пізно, будуть змушені визнати полігамію як єдиний ефективний вихід із ситуації. Отець Хілман вдумливо поставився до цього факту: *“Цілком зрозуміло, що геноцидна зброя (атомна, біологічна, хімічна..) може призвести до радикального дисбалансу між статями і тоді полігамія стане необхідним способом виживання...Далі, усупереч попереднім законам і традиціям, домінуючий моральний і природний нахил встане на користь полігамії. У такій ситуації, богослови і церковні лідери почнуть швидко висувати вагомі докази та біблійні тексти, аби підтвердити нову концепцію укладання шлюбу”.*³

¹ Ібід. – 257-258 с. (Ibid., pp. 257-258.)

² Сабік. – 191 с.

³ Хілман. – 12 с. (Hillman, op. cit., p. 12.)

До цього дня, багатоженство залишається досить ефективним засобом вирішення багатьох соціальних проблем сучасного суспільства. Відповідальність суспільства, викладене в Корані, поряд з дозволом багатоженства, частіше користується попитом навіть не в Африці, а в деяких західних країнах. Так, наприклад, в афро-американській громаді США сьогодні спостерігається серйозна криза чоловічого відтворення. Кожен двадцятий чорношкірий юнак не доживає до 21 року. Значна частина чоловіків у віці від 20 до 35 років гине в результаті вбивств.¹

Ця критична ситуація, на додаток до високого рівня безробіття та інших соціальних проблем², призводить до того, що кожна четверта чорношкіра жінка не має жодних шансів вийти заміж.

Крім того, багато чорношкірих жінок стають матерями-одиначками у віці до 20 років. В результаті, багато хто з них втягується до різного роду сексуальних і майнових афер з одруженими чоловіками. Дружини навіть не здогадуються, що інші жінки “розділяють” з ними їхніх чоловіків. У цій ситуації багато експертів настійно рекомендують багатоженство як екстрений спосіб вирішення такого роду проблем. Також було зазначено, що полігамія не може бути заборонена в суспільстві, яке закриває очі на проституцію і подружні зради.

¹ Натан і Джулі Хее. Криза у сексуальній політиці чорношкірих.: Сан Франциско, 1989. – 25 с. (Nathan Hare and Julie Hare, ed., Crisis in Black Sexual Politics (San Francisco: Black Think Tank, 1989) p. 25.)

² Ібід. – 26 с. (Ibid., p. 26.)

Американський антрополог з католицьким корінням Філіп Кілбрайд у своїй сенсаційній книзі "Полігамія в наші дні" серйозно розглядає полігамію як ліки від багатьох соціальних хвороб сучасного американського суспільства в цілому. Він стверджує, що багатоженство, в багатьох випадках, може бути потенційною альтернативою розлученню, здатною запобігти негативному впливу останнього на дітей. Він запевняє, що більшість розлучень в американському суспільстві спричинені нестримними позашлюбними стосунками. Кілбрайд каже: *"Якби приріст та розширення сімей, а не тільки їх розпад, розглядалися як ефективна альтернатива, дитяча психіка не зазнавала б травм"*. Він доводить, що існують категорії жінок, які б також змогли б почерпнути для себе благо від полігамного шлюбу: наприклад, жінки старшого віку, котрі страждають від нестачі чоловіків, або ж афро-американки, які змушені ділити чужого чоловіка.¹

У 1987 році, анкетування, проведене студентською газетою в університеті Каліфорнії, опитало студентів, чи згодні вони із твердженням, що закон повинен дозволяти чоловікам мати більше однієї дружини у випадку зменшення потенційних кандидатів на одруження в штаті Каліфорнія. Більшість опитаних схвалили запропоновану ідею. Одна студентка навіть сказала, що полігамний шлюб міг би повністю задовольнити її емоційні та фізичні потреби, адже він дає більше свободи, на відміну від моногамного союзу.² Насправді, жінки, які належать до релігійної групи мормонів, все ще практикують полігамію у США, і аргументують свій вибір так само, як і згадана студентка. Вони переконані, що багатоженство є ідеальним

¹ Ібід. – 118 с. (Ibid., p. 118.)

² Ленг. – 172 с. (Lang, op. cit., p. 172.)

варіантом для жінки, яка хоче мати і кар'єру, і дітей, оскільки дружини допомагають одна одній у їх вихованні.¹

Слід наголосити, що багатоженство в Ісламі вимагає взаємної згоди. Ніхто не має права примусити жінку вийти заміж за одруженого чоловіка. Більш того, жінка може поставити своєму чоловікові умову не брати собі другу дружину.² Біблія, навпаки, в деяких випадках, нав'язує багатоженство. Так, відповідно до Старого Заповіту, бездітна вдова повинна вийти заміж за брата свого чоловіка, навіть якщо він вже одружений, причому незалежно від її згоди:

“Одружися з братовою вдовою, виконай свій обов’язок і продовж рід свого брата. Та Онан знав, що ця дитина не вважатиметься його нащадком, і коли мав інтимні стосунки з Тамарою, то випускав своє сім’я на землю, щоб не продовжувати роду свого брата. Це було злом в очах Господа, тому Бог заподіяв смерть і йому” (Буття 38:8-10).

Необхідно зазначити, що в більшості мусульманських країнах багатоженство являє собою досить рідкісне явище, а кількісна різниця між чоловіками і жінками не така велика. Можна з упевненістю сказати, що полігамні шлюби в мусульманському світі набагато рідкісніше явище, ніж позашлюбні зв'язки на Заході. Іншими словами, чоловіки в мусульманських країнах на практиці виявляються набагато більш моногамними, ніж на Заході.

Біллі Грехем, провідний християнський євангеліст, цей факт визнав: *“Християнство не може піти на компроміс у питанні полігамії. Якщо і сьогодні воно не*

¹ Кілбрайд. – 72-73с. (Kilbride, op. cit., pp. 72-73.)

² Сабік. – 187-188 с.

здатне цього зробити, то це збитки і шкода, завдані собі власноруч. Іслам дозволив полігамію в якості вирішення соціальних хвороб і дав певну свободу людській природі, однак у межах чітко визначених законів. Християнські країни влаштовують ціле шоу на тему моногамії, але насправді практикують полігамію. Ні для кого не є секретом, яку роль відіграє коханка у західному суспільстві. У цьому відношенні, іслам докорінно є релігією правди, яка дозволяє мусульманам брати другу дружину, якщо у цьому є необхідність, однак суворо забороняє підпільні любовні організації, аби зберегти і захистити моральну чистоту суспільства”.¹

Сьогодні, багато немусульманських і мусульманських країн позбавили полігамію законної сили. Укладання шлюбу з другою жінкою, навіть за згоди першої дружини, є порушенням закону. Однак, зраджувати дружину, без її відома та дозволу, цілком собі законна річ! То у чому ж полягає правова мудрість таких протиріч? Хіба закон створений для того, щоб захищати обман і карати істину? Це один із парадоксів сучасного “цивілізованого” світу, який не піддається жодному поясненню.

¹ Абд ар-Рахман Дой. Положення жінки в шаріаті.: Лондон, 1994. – 76 с. (Abdul Rahman Doi, Woman in Shari'ah (London: Ta-Ha Publishers, 1994) p. 76.)

Хіджаб

Нарешті, необхідно пролити світло на найяскравіший, з точки зору Заходу, символ гноблення і дискримінації жінок – хіджаб, або головне покривало. Чи дійсно в іудео-християнській традиції відсутнє таке явище, як покривання голови жінками? Як зазначає професор біблійної літератури рабин Менахем Брайер в своїй книзі "Юдейська жінка в раввинській літературі", у євреїв було прийнято, щоб жінка з'являлася в громадських місцях не інакше, як з покритою головою, а іноді навіть повністю закриваючи обличчя і залишаючи відкритим одне око.¹ Автор наводить слова одного з древніх вчителів:

"Не годиться дочкам Ізраїлю виходити з непокритою головою. Нехай буде проклятий чоловік, який дозволяє своїй дружині показувати її волосся ... жінка, яка виставляє напоказ своє волосся в якості прикраси, приносить лихо".

Раввинське право забороняє прославляти Бога або виголошувати молитви в присутності заміжніх жінок з непокритими головами, оскільки жінка з непокритою головою вважається "оголеною".²

Доктор Брайер також зазначає: *"Якщо у період Таннаї, іудейка ходила з непокритою головою, то це гостро засуджувалося і вважалося величезною ганьбою. Більше*

¹ Менахем Брайер. Юдейська жінка у раввинській літературі.: Хобокен, 1986. – 239 с. (Menachem M. Brayer, The Jewish Woman in Rabbinic Literature: A Psychosocial Perspective (Hoboken, N.J: Ktav Publishing House, 1986) p. 239.)

² Ібід. – 316-317 с. (Ibid., pp. 316-317.)

того, на неї могли накласти штраф у розмірі чотирьох сотень зувів за подібне правопорушення”.

Брайер пояснює, що покривало іудейки не завжди слугувало символом скромності та благопристойності. Іноді головне покривало символізувало високий статус жінки, її знатність, недоступність як ознаку благочестя її чоловіка. Жінки з нижчих верств часто носили головне покривало, щоб справити враження володіння вищим соціальним статусом. Оскільки покривало було символом шляхетності, то жінкам легкої поведінки заборонялося покривати своє волосся, однак вони часто носили хустку, аби виглядати пристойно в очах суспільства.¹

В Європі іудейки продовжували покривати голову аж до XIX ст., коли їх життя стало більш тісно пов'язаним зі світської культурою, яка їх оточувала. Деякі юдейські жінки тоді носили перуку в якості своєрідного головного покривала. Сьогодні, найбільш побожні з них не покривають голову навіть в синагозі,² проте, деякі, наприклад, представниці хасидів, продовжують носити перуку.³

Що стосується християнства, то відомо, що католицькі черниці, споконвіку покривали голову. Однак це ще не все. Вельми цікаві висловлювання Святого Павла в Новому Завіті стосуються покривання голови жінками:

¹ С'юзен Шнейдер. Жінка і іудаїзм.: Нью Йорк, 1984. – 237 с. (Susan W. Schneider, *Jewish and Female* (New York: Simon & Schuster, 1984) p. 237.)

² Ібід. – 238-239 с. (Ibid., pp. 238-239.)

³ Александра Райт. Іудаїзм. – 128-129 с. (Alexandra Wright, "Judaism", in Holm and Bowker, ed., op. cit., pp. 128-129)

“Але хочу, щоб ви знали: кожному чоловікові голова — Христос, жінці голова — чоловік, а голова Христові — Бог. Кожен чоловік, який молиться або пророкує з покритою головою, стягує ганьбу на свою голову. І кожна жінка, яка молиться чи пророкує з непокритою головою, стягує ганьбу на свою голову, бо для неї це те саме, що бути з поголеною головою. Тож, якщо жінка не покриває голови, вона має обстригтися. Але якщо для жінки ганьба бути обстриженою чи поголеною, то вона має покривати голову. Чоловік не повинен покривати голову, адже він образ і слава Бога, а жінка — слава чоловіка. Бо не чоловік походить від жінки, а жінка — від чоловіка. Крім того, не чоловік створений для жінки, а жінка — для чоловіка. З цієї причини, а також задля ангелів жінка повинна мати на голові знак підкорення владі” (1 Коринфян, 11:3-10).

Таким чином, Святий Павло наказує жінкам покривати голову на знак влади чоловіків, які є образом і славою Божою над ними. Святий Тертуліан, у своєму славнозвісному трактаті *“Покривало цнотливих”* написав: *“Жінки, ви одягаєте покривало, коли йдете на вулицю, тож покривайтеся і в церквах, серед незнайомих, а також ходіть покритими, знаходячись поміж ваших братів...”* Канонічне право Католицької церкви також закликає жінок покривати голову в церкві.¹ Деякі християнські конфесії, такі як аманіти і меноніти, все ще зберігають традицію

¹ Клара Хеннінг. Канонічне право і гендерна битва. Роузмері Рейтер. Релігія і дискримінація жінок.: Нью Йорк, 1974. – 272 с. (Clara M. Henning, "Cannon Law and the Battle of the Sexes" in Rosemary R. Ruether, ed., Religion and Sexism: Images of Woman in the Jewish and Christian Traditions (New York: Simon and Schuster, 1974) p. 272.)

покривання жінок. Покривало, як пояснюють їхні церковні лідери: *“Є символом покори жінки своєму чоловіку та Богу”*.

З усього вищесказаного випливає, що звичай покривати голову жінкам, не був запроваджений ісламом. Однак він був підтриманий ісламом. Коран наполягає на тому, щоб віруючі жінки, виявляючи скромність і цнотливість, закривали голову, груди і шию:

“Скажи віруючим чоловікам, щоб вони відводили свої погляди й закривали свою наготу. Так буде чистіше для них...Скажи віруючим жінкам, щоб вони відводили свої погляди і закривали свою наготу. Нехай вони не показують своїх прикрас, окрім того, що назвні, й нехай закривають своїми покривалами груди” (Коран, 24:30-31).

Чому ж таку важливу роль відіграє цнотливість?

Коран пояснює це наступним чином:

“О Пророче! Скажи своїм дружинам, донькам і віруючим жінкам, щоб вони одягалися у свої покривала. Так їх легше впізнаватимуть і не образять. Аллах – Прощаючий, Милосердний!” (Коран, 33:59)

Доброчесність покликана захистити жінку від зазіхань на її честь. Тобто, єдиною причиною припису жінкам покривати голову і тіло є їх захист. На відміну від християнства, покривало в ісламі не є знаком чоловічої влади над жінкою; на відміну від іудаїзму, воно не є символом особливої привілейованості знатних заміжніх жінок.

Сенс хіджабу в ісламі полягає, виключно, у захисті жінки від зазіхань на її честь. Основний підхід ісламу до життя голосить: краще буди під надійним захистом, аніж

потім жалкувати. Насправді, Коран настільки турбується про захист жіночого тіла та її репутації, що чоловік, котрий наважиться віроломно звинуватити жінку у розпусті, буде суворо покараний:

“Тих, які звинувачують добродесних жінок, але не можуть привести чотирьох свідків, бийте вісімдесят разів і ніколи не приймайте від них свідчення, бо вони – нечестивці” (Коран 24:4).

А тепер порівняйте сувору позицію Корану у цьому відношенні із вкрай слабким покаранням за згвалтування, яке пропонує Біблія: **“Якщо чоловік зустрине незайману дівчину, яка не заручена, схопить її і ляже з нею, і про це стане відомо, то цей чоловік повинен дати її батькові 50 срібних шекелів, і вона стане його дружиною. Оскільки він збезчестив її, то не матиме права розлучитися з нею до кінця життя”** (Повторення Закону 22:28-30).

Тут треба поставити просте запитання: хто ж насправді зазнав покарання? Чоловік, який сплатив штраф за згвалтування, чи дівчина, яка змушена вийти заміж за свого кривдника і жити з ним до кінця своїх днів? І ще одне питання: хто ж насправді піклується про захист жінки? Коран зі своєю суворою позицією, чи Біблія із лояльним ставленням?

Хтось із людей, особливо на Заході, виставить на посміховище тему скромності, яку треба захищати. Вони аргументують це тим, що найкращий спосіб захисту полягає у популяризації освіти, цивілізованої поведінки і самоконтролі. Ми відповімо: “Добре, але цього недостатньо”. Якщо так звана “цивілізація” є надійним захистом, то чому ж жінки Північної Америки не наважуються ходити на самоті темними вулицями, або

навіть пустими автомобільними стоянками? Якщо освіта вирішує усі проблеми, то чому один із найпрестижніших університетів Квінз пропонує своїм студенткам сервіс захисту під назвою “повернення додому”?

Якщо самоконтроль є розв’язанням задачі, то чому випадки сексуального занепокоєння на робочих місцях транслюються у ЗМІ щодня? Випадки сексуального домагання зафіксовані у таких серед таких професійних інститутів: воєнно-морських сил, менеджерів, професорів університетів, сенаторів, суддів Верховного суду, і президентів США!

Я не вірю своїм очам, коли читаю статистичні дані, написані на брошурі, яку випустила декан університету Квінз:

- Кожні 6 хвилин у Канаді жінка піддається сексуальному нападу;
- 1 із 3 жінок в Канаді хоча б раз у своєму житті зазнавала сексуального насильства;
- 1 із 4 жінок є об’єктом насильства або ж над нею намагалися вчинити насильство;
- 1 з 8 жінок зазнає сексуального нападу під час відвідування університету чи коледжу;
- Дослідження показали, що 60% студентів Канадських університетів зізналися, що вони б вчинили сексуальне насильство, якби були впевненими, що їх не впіймають.

В основу суспільства, в якому ми живемо, безумовно, закралися неправильні речі. Тож радикальні зміни в його житті та культурі – неминучі. Культура скромності є вкрай необхідною: скромність в одязі, у спілкуванні та поведінці як для чоловіків, так і для жінок. Інакше, зловісна статистика буде зростати і день за днем, і жінки

поплатяться дуже високою ціною за неї. Звичайно, усі ми від цього страждаємо, але К. Джібран сказав: “...людина, яка отримує удари, відрізняється від того, хто їх рахує”.¹ Отож, така країна як Франція, котра виключає зі шкіл молодих дівчат через їх скромне вбрання, насправді, шкодить сама собі.

Однак сьогодні, за дивною іронією долі, головна хустка або покривало, вважається символом святості, якщо його носять католицькі черниці на знак влади чоловіка як образу і слави Всевишнього, і те ж саме покривало розцінюється як прояв дискримінації і гноблення, якщо його, лише з метою захисту, носять мусульманські жінки.

¹ Халіль Джібран. Думки і міркування.: Нью Йорк, 1960. – 28 с. (Khalil Gibran, Thoughts and Meditations (New York: Bantam Books, 1960) p. 28.)

Епілог

Єдине питання, котре виникло у читачів попередніх видань даного дослідження, полягає у наступному: чи ставляться до жінок у мусульманському світі так само шанобливо, як тут описано? Відповідь, на жаль: “Ні”. Оскільки це питання є неминучим у дискусії, котра стосується положення жінки в ісламі, ми повинні детально розглянути нашу відповідь, аби донести до читача цілісне уявлення.

Варто зазначити, що суттєві відмінності серед мусульманських спільнот роблять будь-які узагальнення дуже примітивними та спрощеними. Ставлення до жінок у мусульманському світі має досить широкий спектр. Кожна громада сприймає її абсолютно по-різному. Та попри це, загальні тренди все ж таки залишаються помітними. Майже усі мусульманські спільноти, у тій чи іншій мірі, відхилилися від ідеалів ісламу, які стосуються статусу жінки. Ці відступи, у більшості випадків, мають два протилежних напрями. Перший характеризується своєю консервативністю, обмеженістю та традиційною спрямованістю, а другий напрямок є більш ліберальним, із Західною орієнтацією.

Суспільства, які стали на перший шлях, ставляться до жінок згідно успадкованих від предків звичаїв і традицій. Зазвичай, вони позбавляють жінок багатьох прав, котрі дарував їм іслам. Більше того, відношення до жінки радикально відрізняється від тих стандартів, які застосовують до чоловіків. Такою дискримінацією просочується життя кожної жінки: її народження сприймають не так радісно, як народження хлопчика; вона

має менше шансів піти до школи; у неї можуть відібрати право на сімейну спадщину; вона знаходиться під постійним наглядом, аби її поведінка не викликала навіть підозри на непристойність, у той час як безсоромні вчинки її брата є цілком терпимими; її можуть навіть убити за звершення того, чим зазвичай пишаються родичі; її думка у сімейних та громадських справах майже нічого не значить; вона не завжди розпоряджається своїм майном та весільним подарунком; і нарешті, як матір, вона, звичайно, хотітиме народити хлопчика, аби здобути вищий статус у своїй громаді.

Так само, існує й інший тип мусульманського суспільства (або певні групи в межах даного суспільства), який ринув вслід за культурою та способом життя Заходу. Досить часто, вони бездумно імітують усе, що їм пропонує Захід і врешті-решт переймають найгірші плоди західної цивілізації. У таких суспільствах, в житті жінки існує лише один “типовий” пріоритет – покращення своєї зовнішньої краси. Її постійно переслідують думки про фігуру, розмір та вагу. Вона турбується про своє тіло більше, ніж про розум; а привабливість займає вищу позицію, аніж інтелект. Її вміння зачаровувати, приваблювати і захоплювати цінуються більше, аніж освітні досягнення, інтелектуальні інтереси чи громадська діяльність. Можна і не сподіватись знайти в її сумочці примірник Корану, оскільки вона переповнена косметикою, яка супроводжує її, куди б жінка не прямувала. Духовність жінки не має ніякого значення у суспільстві, чию увагу поглинула її привабливість. Усе своє життя вона витрачає на те, аби продемонструвати свою жіночність, аніж людські якості.

Чому ж мусульмани відхилилися від ідеалів ісламу? Простої відповіді не існує. Наскрізне роз’яснення причини, через яку мусульмани припинили твердо триматися за

керівництво Корану, який закликає поважати жінку, знаходиться поза межами даного дослідження. Тут необхідно пролити світло на таку річ: мусульманські суспільства не тільки відхилились від ісламських приписів, які торкаються багатьох аспектів, але у їхньому житті існує величезна прогалина між тим, у що вони мають вірити і тим, чого вони дотримуються насправді. І цю прірву не можна назвати новітнім феноменом.

Вона існувала століттями, розширяючись день за днем. Ця прогалина стала руйнівним наслідком у мусульманському світі, вона проявляється у багатьох життєвих аспектах: у політичній тиранії та розпадах, економічній відсталості, соціальній несправедливості, науковій кризі, інтелектуальному застої і т.п. Неісламське становище жінки у мусульманському світі є симптомом серйозної хвороби. Кожна реформа, як стосується становища мусульманки не стане плодоносною до тих пір, доки не буде супроводжуватись більш глибокими змінами у всьому життєвому звичаї мусульман. Мусульманський світ потребує відродження, який наблизить його до ідеалів ісламу, а не віддалить від них. Отож, думка про те, що статус пригніченої мусульманки запровадив іслам, є хибною і помилковою. Проблеми, які спіткають мусульман, виникли не через слідування ісламу, вони стали кульмінацією довгого і глибокого віддалення від нього.

Мушу наголосити, що дане порівняльне дослідження, жодними чином, не намагалося знеславити іудаїзм чи християнство.

Становище жінки в іудео-християнській традиції може показатися жахливим з точки зору стандартів двадцятого століття. Однак, його треба розглядати в межах конкретного історичного періоду. Іншими словами, будь-яка об'єктивна оцінка положення жінки в іудео-

християнському світі має виходити із врахування історичних обставин, за яких дана традиція розвивалась. Не повинно бути жодних сумнівів, що погляди рабинів і церковних отців по відношенню до жінки, піддалися впливу домінуючого ставлення до неї у тому чи іншому суспільстві. Біблія як така була написана різними авторами, у різні періоди часу. Її творці не могли залишатися осторонь цінностей, якими було пронизане життя оточуючих людей. Приміром, закони подружньої зради, котрі містяться у Старому Завіті, є настільки упередженими по відношенню до жінки, що вони не піддаються жодному логічному поясненню.

Однак, взявши до уваги факт, що ранні юдейські племена були одержимі своєю генетичною однорідністю і вкрай гостро вирізняли і підносили себе над сусідніми племенами, що навіть один випадок подружньої невірності з боку жінки міг поставити під загрозу дорогу серцю амбіцію, ми зрозуміємо, не обов'язково погоджуватись, підвалини такого упередженого ставлення. Також, гострі висловлювання отців церкви проти жінок не слід виривати з контексту жінконенависницької греко-романської культури, частину якої вони становили. Було б несправедливо давати оцінку іудео-християнському законодавству, не врахувавши відповідні історичні обставини.

Насправді, правильне усвідомлення історичного контексту іудаїзму та християнства є ключовим у розумінні внеску, який зробив іслам для світової історії та людської цивілізації. Іудео-християнська традиція зазнала впливу і попрямували за тими середовищем, обставинами та культурами, в межах яких існувала. До 7 століття н.е., цей вплив спотворив істинне Божественне послання, відкрите Мойсеєм та Ісусом, до невпізнанності. Жалюгідний статус

жінки в іудео-християнській традиції лише один із доказів тому. В таких умовах, виникла гостра необхідність у новому Божественному одкровенні, яке б повернуло людство на шлях істини. Коран називає місію нового Посланця звільненням іудеїв і християн від тяжких випробувань, які над ними вирували:

“Які підуть за посланцем, неписьменним пророком, запис про якого вони знайдуть у Таураті та Інджилі. Він накаже їм краще й відверне від неприйняттого, він дозволить їм добре й заборонить лихе, він скине з них тягар і пута, які висять на них. Саме ті, які увірують у нього, шануватимуть його, допомагатимуть йому й підуть за світлом, яке буде зіслано йому, - вони матимуть успіх!” (Коран 7:157)

Тому, не треба сприймати іслам як суперника християнству та іудаїзму. Він є остаточним, доведеним до кінця і довершеним Божественним посланням, котре лише доповнює попередні одкровення.

У кінці свого дослідження, хотілося б дати пораду усій мусульманській спільноті. Багатьох мусульманок позбавляли їх основних прав протягом довгого часу, тому помилки минулого треба виправляти. І це не якась послуга чи люб'язність, а обов'язок, покладений на всіх мусульман. Світова спільнота повинна створити статут прав жінки на основі Корану та вчення Пророка ісламу. Він повинен гарантувати мусульманкам права, котрими наділив їх Творець. Далі, слід вжити усіх необхідних заходів, які б забезпечували ефективно виконання даного зводу прав. Цей статут мав би вже давно діяти, та краще пізніше, аніж ніколи. Якщо не мусульмани забезпечать своїх матерів, дружин, сестер та доньок ісламськими права, то хто це зробить?

Більше того, ми повинні мати сміливість протистояти нашому минулому, відкрито заперечувати і відкидати звичаї та традиції наших предків, якщо вони суперечать приписам ісламу. Хіба Коран не засуджував арабів-язичників, які сліпо дотримувались традицій своїх предків? Ми повинні навчитись формувати критичне ставлення до всього, що пропонує нам Захід чи будь-яка інша культура. Звичайно, взаємодія з іншими культурами та їх пізнання є неоціненним досвідом. Тому Коран називає такий контакт культур однією із причин створення:

“...О ви, які увірували! Воістину, Ми створили вас із чоловіка та жінки й зробили вас народами та племенами, щоб ви знали одне одного” (Коран 49:13).

Зрозуміло, що сліпе та бездумне імітування інших є ознакою відсутності поваги до самого себе.

А своє завершальне слово я присвячую немусульманам, іудеям, християнам та іншим читачам. Багатьох дивує і бентежить думка: чому релігія, яка революціонізувала статус жінки, вирізнялася своїм принизливим і репресивним ставленням до неї? Таке уявлення про іслам є найбільше поширеним міфом у сучасному світі. Це міф був увіковічений невпинним потоком різючих книг, статей, медійних зображень і голлівудських фільмів. Неминучий наслідок постійного потоку оманливих картинок призвів до непорозуміння і страху від усього, що пов'язано з ісламом. Негативне зображення ісламу і світових ЗМІ повинне, нарешті скінчитись, якщо ми живемо у світі, вільному від будь-якого прояву дискримінації, несправедливості та непорозуміння. Люди інших віросповідань повинні усвідомлювати, що у релігійних переконаннях мусульман та існують великі розбіжності, тому вчинки деяких мусульман не завжди відображають обличчя ісламу.

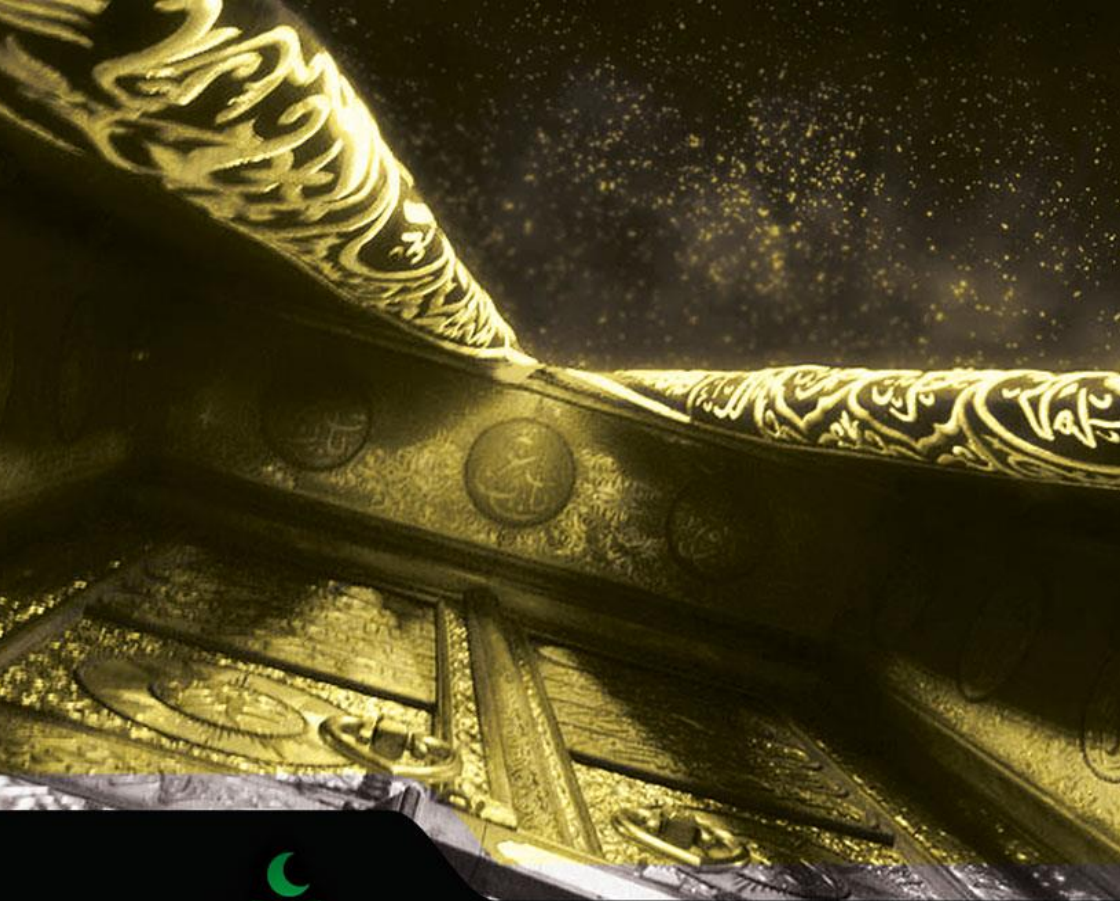
Прикріплювати до статусу жінки у мусульманському світі ярлик “ісламський” так само буде далеким від істини, як стверджувати, що становище жінки на Заході відповідає “іудео-християнській” традиції. З таким усвідомленням, мусульмани і немусульмани повинні розпочати процес спілкування та діалогу, аби покласти край хибним уявленням, підозрам та страхам. Успішне майбутнє всього людства залежить від цього діалогу.

Іслам – це релігія, яка значно покращила становище жінки і наділила її правами, які сучасний світ визнав лише у цьому столітті. Іслам продовжує пропонувати жінці безліч достоїнств: гідність, повагу, захист у всіх аспектах та на протязі кожного етапу життя, починаючи від народження і до смерті, гармонію і всі засоби, які задовольняють її духовні, інтелектуальні, фізичні та емоційні потреби. Тож не дивно, що більшість жителів Британії, які вирішили повернутися до ісламу, виявилися жінками. У США кількість жінок, які приймають іслам, перевищує кількість чоловіків у чотири рази.¹

Іслам має ще так багато всього сказати і запропонувати світу, який потребує моральної підтримки та керівництва. Посол Герман Ейлтс 24 червня 1985 року, у своїй урочистій промові перед комітетом Іноземних справ нижньої палати конгресу США, сказав: *“Мусульманська спільнота Земної кулі складає близько одного мільярда. І це вражаюча цифра. Але мене ще більше вражає той факт, що іслам є найбільш зростаючою монотеїстичною релігією. І це треба враховувати. Бо щось правильне і істинне у ньому закладене, адже він приваблює багатьох хороших, освічених людей”*. Так, іслам тримається на

¹ Таймс, Листопад 18.: 1993. (The Times, Nov. 18, 1993.)

чомусь правильному і прийшов час з'ясувати це. Сподіваюся, що ця праця стане однією зі сходинок у цьому напрямку.

ISLAM LAND

GROW GOODNESS BY YOUR HAND

EXPLORE ISLAM IN ALL LANGUAGES

WWW.ISLAMLAND.COM

Зміст

Вступ.....	
Гріх Єви.....	
Успадкування гріха Єви	
Ті, які соромляться своїх доньок... ..	
Освіта жінок.....	
Жінки нечисті	
Надання свідчення.....	
Перелюбство	
Обітниця.....	
Власність дружини.....	
Розлучення	
Матері.....	
Успадкування.....	
Положення вдови	
Багатоженство.....	
Хіджаб	
Епілог.....	